
САКСОНИЯ И ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА ПРЕЗ XV–XVII В.

ВЕСЕЛКА ГЪРКОВА

Веселка Гъркова. САКСОНИЯ И ЮГО-ВОСТОЧНА ЕВРОПА В XV–XVII ВВ.

В студии изследуется влияние австро-турецких войн на княжество Саксония XV–XVII вв. в политическом, экономическом и социо-культурном аспекте. Студия построена на материалах из архивов Саксонии. Комплексное исследование показывает насколько значима была турецкая угроза для военного и политического развития всей Германской империи и ее территорий. В студии так же анализировано отражение этих войн на внутреннее развитие княжества Саксонии – их значения для юридической и административной системы, а так же для укрупнения ее территориальной организации, в том числе и на классовых и социальных конфликтов в Саксонии; значение этих войн для конфессиональной, соответственно – для имперской политики саксонских князей. Социальный и общественный резонанс представлял собой самых значимый аспект влияния турецких войн на Саксонию, особенно после битвы у Вены в 1683 г. Он представлен в широком общественном плане, начиная с конфронтацией против османского присутствия и кончая с его принятия во всех аспектах жизни – экономической, культурной и политической. Турецкую угрозу можно так же определить как один из самых значимых факторов для формирования и развития основных процессов внутреннего развития Саксонии в данном конкретном периоде.

Veselka Garkova. SAXONY AND SOUTH-EASTERN EUROPE DURING XV–XVII CENTURIES

The research examines the influence of the Austro-Turkish wars on Saxonia during XV century – in political, economical and socio-cultural aspect. It is based on materials from the Saxonie archives. Thee completed investigations prove how important was the Turkish menace for the military and political development of the whole Empire with all its territories. The research also studies the impact of these wars on the inner development of the state territory of Saxonia – their importance for the legal and administrative constitution of the state, as well as for the building-up of its territorial power, concerning the class and social struggle within the state; the importance of these wars for the confessional and respectively – for the imperial policy of the saxonie rulers. The social resonance of the Turkish wars is of extreme importance, especially after the victory at Vien in 1683. It was widely manifested, on a really large scope – both in the opposition to and the acceptance of the Ottoman presence in all aspects of life, economic, cultural

and political. Eventually the Turkish menace could be discussed as one of the main factors for the formation of the basic processes in the inner development of Saxonia – during that concrete period.

Настоящата студия изследва проблема за отражението на австро-турските войни върху една от немските териториални държави – Саксония – през XV-XVII в., непроучен в българската и немскоезичната литература въпрос. Върху войните на Османската империя с европейските ѝ опоненти е натрупана огромна литература, но има още спорни и недостатъчно изяснени аспекти, като например въпроса за етапите на османското проникване в Средна Европа, приоритетните насоки във външната политика на османската държава през XV и XVI в. и др. Може би най-малко внимание досега е обърнато на проблема за последиците от османския военен натиск за вътрешното развитие на воюващите страни, по-специално на тези, които се намират в периферията на турската опасност – Австрия, Чехия, Унгария, Полша и някои немски държави. Известни проучвания са направени за чешките и австрийските територии, и то в ограничен план¹.

Темата е от значение за изследователите на балканската и най-вече на немската, респ. саксонската история. Както ще проследим по-нататък, турският проблем се вплита в процесите на политическото и икономическото развитие на Германската империя и на нейните територии, превръща се постепенно в траен елемент на културната специфика на страните в Централна Европа и се обвързва пряко с конфесионалните борби през XVI в. Разглеждан на общоимперско равнище, на райхстазите, той се проявява като опорна точка при тенденциите на териториално обособяване на немските княжества през XVI в. и ускорява еволюцията на отбранителните структури в империята. Външната заплаха влияе освен това и върху правно-административното устройство на имперско и териториално ниво, а в проекцията на личностното развитие спомага за формирането на национална идентичност, правно съзнание (отношението „власт – поданик – държава“ и религиозна принадлежност. Тя обогатява много фолклора и литературата с идеи и изразни средства. Тук биха били интересни паралелите между тези промени и процесите на развитие на политическите, правните и други отношения в Османската империя под влияние на войните с европейските държави.

Проучванията ни показват също така обстоятелството, че турската опасност влияе и върху основни процеси в развитието на княжество Саксония – изграждане на териториалната власт, правно и социално устройство, имперска политика на владетелите, особено през XVI в. и др. Проучените извори хвърлят повече светлина върху неизяснения достатъчно въпрос за предисторията на търговските контакти между Саксония и Балканите. Редица данни допълват с нови сведения историята на външнополитическите инициативи на някои обществени дейци от Балканския регион в края на XVI в. и през 30-те години на XVII в., а анализирането на създадената под влияние на военната конфронтация книжнина в княжеството, т.нар. *Turcica-Schrifttum* дава възможност да се преценят от друга гледна точка важни моменти в

политическия и културен живот в Саксония, например укрепването на ранноабсолютистките тенденции в управлението, формирането на национално съзнание и поведение в условията на антиосманската политика и практика на властта.

В основата на студията е залегнала разработката на същата тема в дисертацията на авторката, защитена в Лайпциг през 1987 г. Но с оглед написването на студията бяха допълнени и преработени някои части от дисертацията: в първа част е очертано по-конкретно мястото на Германската империя в предприетите от европейските сили антиосмански действия, а във втора и трета – са редуцирани до едно по-общо изложение тези моменти, които разглеждат в подробности влиянието на турската опасност върху княжеството.

По темата е работено с много и различни по характер архивни източници, особено при първа и трета част. Тъй като в изследванията на немските историци почти не е засяган турският проблем като момент във външнополитическата ориентация на саксонските владетели, с изключение на относително по-добре откритото участие на Саксония във военните действия през XVII в., е проучена наново кореспонденцията на курфюрстите, в по-голямата си част ръкописна². Привлечени са данни от актовете на райхстазите през XVI в., на горнонемските окръжни събрания от края на XVI – началото на XVII в. (*Obersächsische Kreistage*), на окръжните събрания в Саксония и на ландтазите, дипломатическата кореспонденция³ и др. В сравнение с беглите анализи на външната политика на курфюрстите, регионалната историография разглежда по-пълно териториалния аспект на темата – въвеждането на т.нар. „турски“ данъци в двете части на княжеството, но в повечето изследвания анализът е подценен за сметка на описанието⁴, липсва обобщаваща концепция за резултатите от териториалната рефлексия на турската заплаха.

Единствената разработка на въпроса за отражението на турския натиск върху империята и нейните територии е монография на В. Шулце „Империята и турската опасност в края на XVI в. Студии върху политическото и обществено влияние на една външна опасност“ (Мюнхен, 1978). Но и тя засяга този въпрос частично, спирайки се главно върху политиката на райхстазите през XVI в. и на обществения резонанс на турските войни в някои от немските княжества, без да визира обаче Саксония и Бранденбург. Въпреки това в нея е разработена най-добре теоретичната страна на проблема – вътрешното му инфилтриране в структурите на определена държавна единица, т.е. териториалният аспект на проблематиката. В тази област изследванията на регионалната немска историография тепърва започват, а балканската историческа наука още не е обърнала внимание на този въпрос.

Втора част е изградена не толкова върху изворови данни, колкото въз основа на проучванията върху търговските контакти между Югоизточна Европа и Саксония, респ. немските земи през XVI и XVII в.⁵ Изворовата база е изключително оскъдна – за този период липсват преки данни, а едва от средата на XVIII в. саксонските „*Meßrelationes*“ споменават търговци от

Ориента. Но някои податки в изворовия материал и в по-старите изследвания⁶ очертават предположението за по-ранни непреки търговски връзки в посока от Балканите към източната част на Средна Европа.

Основен момент в трета част е общественият резонанс на „турските“ войни в княжеството, представен главно по данни от изворите, които са от най-различен характер: политическа преса, т.нар. „*Neue Zeitungen*“, пътеписи, съчинения върху Османската империя, „турски“ песни и молитви, дарения и пр. Тези източници са особено важни за изследователя, защото отразяват специфичното „присъствие“ на турската проблематика в живота на саксонското общество. В тях се пресичат две нива на третиране на въпроса – това на официалната гледна точка (имперска политическа доктрина, прокарвана „отгоре“ чрез действащите политически системи и отношения до нивото на съсловията в териториите) и „местното“ виждане, в което се фокусират традиционни и нетрадиционни политически и религиозни, етнокултурни и социални представи. Именно този момент е изключително интересен за историка, етнографа и социолога на регионалната история, по той е и най-слабо проучен досега. Изворите тук са практически неизчерпаеми, а досега е обхваната малка част от изворовия материал. По-нататъшната работа в тази област ще открие положително нови акценти в тематиката, нови моменти във взаимоотношенията между обществеността и политическите среди на Балканите, в Саксония и в другите териториални държави⁷.

С оглед на казаното считаме, че представянето на темата за контактите между Саксония и Югоизточна Европа през XV-XVII в. ще доведе до нови импулси за изследване на балканската и на регионалната немска история. За специалистите тя ще бъде от интерес, защото очертава турското присъствие в Средна Европа многопланово: през призмата на мира и войната, културните, икономическите и други форми на контакт, изгражда представата за исторически развиващия се феномен „ние и другите“⁸ на този ранен етап от отношенията. Студията не претендира за изчерпателност, а по-скоро въвежда в кръга от проблеми по темата. Изхождайки от особеностите на изворовия материал – главно саксонски извори и от съществуващите научни разработки, тя е проучена по отношение развитието на Саксония, а не на балканските народи.

I. ТУРСКИЯТ ВЪПРОС В ПОЛИТИКАТА НА САКСОНСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ

1. ГЕРМАНСКАТА ИМПЕРИЯ И ТУРСКАТА ОПАСНОСТ ПРЕЗ XV И XVI В.

Визирайки политическите отношения между Хабсбургите и Османската империя през XV и XVI в., трябва да отбележим, че по този въпрос не е направено още цялостно и аналитично изследване. Дори и във фундаменталните трудове върху Османската империя на такива автори като Й. Хамер¹, И. Цинкайзен² и Н. Йорга³ липсва глобален поглед върху развитието

на техните отношения за по-дълъг период от време. От друга страна, в повечето изследвания политическите им отношения се разглеждат предимно двупосочно, т.е. без изясняване обвързаността на външнополитическата им дейност с целия сложен комплекс от зависимости и връзки между европейските държави. Според В. Д. Корольок в развитието на балкано-европейските отношения би трябвало да се разграничат три зони на взаимодействие, всяка от тях със специфично историческо присъствие, които се оформят в продължение на XVI в.: централно-, източно- и югоизточноевропейска зона⁴. Те се очертават, както ще видим, с различна историческа тежест във външната политика на германските императори, които през XVI в. включват т.нар. „балкански проблем“ като елемент в своята политическа концепция. По този начин те балансират между него и другите две основни външнополитически задачи – италианските войни (1492 – 1559 г.) и борбата с Унгария и Полша за хегемония в Централна Европа. В литературата не е изяснено достатъчно пълно функционалното взаимодействие между трите основни компонента на европейската политика на Хабсбургите през XVI в.⁵

Изхождайки от преломните в историята и на двете империи исторически събития, бихме могли да сведем развитието на отношенията между тях до три периода: първи – от края на XV в. до 30-те години на XVI в., втори – от 30-те години на XVI в. до началото на XVII в., и трети – XVII в. През I период основен момент е поражението на унгарската войска през август 1526 г. при Мохач. Нюрнбергският религиозен мир от 1555 г. и края на италианските войни през 1559 г. са събития, които водят до известна промяна на установените насоки в антиосманската политика на Хабсбургите от първия период. Последният етап, започнал със събитията в Чехия през 1618 г., преминава главно под знака на Тридесетгодишната война и завършва с решаващата битка за надмощие с османците, приключила с неуспех за тях през 1699 г.

XVI век характеризира в най-пълна степен нюансите във военнополитическите отношения между Хабсбургите и Османската империя: от чисто военен конфликт до взаимодействие между външни и вътрешни структури и проблеми. Това обстоятелство произтича главно от реализирания максимум на сблъсъка между тях през 20-60-те години, който има своите предпоставки. През XVI в. според повечето изследователи се създава европейската система от междудържавни отношения⁶ на базата на два типа политически формирования в Европа – многонационалните империи и централизираните национални монархии. Османската държава се намира в апогея на своето могъщество при управлението на Сюлейман II (1520 – 1566 г.), а Хабсбургите в лицето на Карл V (1519 – 1556 г.) проектират своите планове за създаване на универсална католическа империя. Макар да е още спорен въпросът, до каква степен Османската империя се включва, а според някои автори⁷ се интегрира в изграденото в Европа през XVI в. status quo, неоспорим е фактът, че европейските отношения, вкл. и между държавите, непряко повлияни от османската инвазия към Средна Европа като Франция и Англия,

се развиват в зависимост от събитията на Балканите. Ето защо ще обърнем по-голямо внимание върху отношенията през XVI в. между двата най-големи феодални комплекса в Европа – Германия и Османската империя.

През първия етап от развитието на техните отношения въпросът за турската опасност се очертава като страничен спрямо следваната от Хабсбургите политика в Централна Европа. Основен момент в нея е съперничеството между австрийския клон на династията и Ягелоните. В борбата на унгарската и чешката корона всяка една от страните търси реализация на своите завоевателни планове и намира съюзници в Европа, като по този начин улеснява стремежа на младата държава на османците да се установи трайно на Балканския полуостров чрез използване на противоречията между европейските сили. През първия етап на осmano-европейските отношения могат да се определят два аспекта на взаимоотношенията им: конфронтативен (позицията на фактическа ненамеса) в лицето на Германската империя, Франция и Англия.

Водеща идея в политиката на Хабсбургите след завладяването на Константинопол през 1453 г. е стремежът да се използват застрашените от османската инвазия държави в Централна Европа като основни ударни сили в неколккратно организирания отпор на редица европейски страни срещу османците⁸. Във връзка с това се набляга много на ролята, която биха могли да изиграят Влашко и Молдова като преден пост по границата със завладените вече територии. Търсят се контакти и със страните в Централна Европа, застрашени от османците – с Чехия, Унгария и Полша.

Тази политическа линия е продиктувана от невъзможността на европейските държави да се обединят за борба с общия неприятел поради преобладаването на политически, държавни, династически и религиозни противоречия помежду им. По отношение на Хабсбургите важно значение има обстоятелството, че двата клона на династията не водят единна външна политика, интересите им не съвпадат по своята насоченост⁹. Докато испанските Хабсбурги защитават позициите си главно на континента срещу Франция, австрийският клон следва по-активна антиосманска политика поради преките си политически и териториални интереси в Централна Европа.

До края на XV в. Германия не се ангажира с преки антиосмански действия, а се присъединява с военни контингенти към помощта на папството, оглавило поредния кръстоносен поход след конгреса на европейските държави в Мантуа през 1459 г.¹⁰ Пак под влияние на папската дипломация император Фридрих III (1440 – 1493 г.) установява контакти с Полша, Унгария и Венеция в рамките на идеята за създаване на антиосманска коалиция през 60-те години. Той сключва с Венеция договор за взаимопомощ след избухването на осmano-венецианския конфликт през 1463 г.¹¹ и коалира с унгарския крал Матиаш Корвин (1458 – 1490 г.). И в двата случая обаче антиосманският замисъл на неговите външнополитически действия е под въпрос. Вниманието на германския император е съсредоточено върху целта за отслабване позицията на Ягелоните в Европа, които при управлението на

Казимир IV (1447 – 1492 г.) и Владислав II Ягело (1492 – 1516 г.) виждат осъществена до голяма степен идеята си за полско-чешко-унгарска уния (полският крал Владислав Ягело управлява Чехия след смъртта на Иржи Подебрад през 1471 г. и за кратък период Унгария след смъртта на Корвин). Борбата за короната на Чехия и Унгария между главните претенденти – Хабсбургите и полските Ягелони осуетява евентуална коалиция на страните в Централна Европа срещу османците и дава възможност на османската дипломатия да използва техните противоречия в своя полза. Тя успешно подклажда унгарско-германското съперничество (войната между Корвин и Фридрих III през 1482 – 1487 г.)¹², поддържа антиполската политика на Корвин (през 1483 г. за тази цел е сключен мирен договор с унгарския крал) и антиунгарските действия на Полша, която след подписания с Портата мирен договор през 1489 г. в съюз с Чехия се насочва срещу Корвин¹³.

Хабсбургите засилват своето влияние в Унгария в началото на XVI в. чрез сключените с чешко-унгарския крал Владислав Ягело договори през 1507 и 1515 г.¹⁴ Тогава се създават и благоприятни условия за организиране на европейските държави за антиосмански отпор поради заетостта на Османската империя във войните с Иран (1502 – 1514 г.) Но те не са използвани нито от новия германски император Максимилиан I (1493 – 1519 г.), който се отказва от действия на Балканите предвид италианската си политика, нито от Унгария и Полша, сключили мирни договори с Портата през 1503 – 1504 г. Особено показателен тук е фактът, че в стремежа си за промяна в положението на Апенинския полуостров някои италиански държави и самият император търсят помощта на султана срещу Венеция¹⁵, срещу която през 1508 г. е създадена Камбрейската лига с участието на папата, френският крал Людовик XII, Максимилиан I и краля на Неапол. В резултат на това се очертава тенденцията на османо-венецианското сближение. Наред с това Германия търси сътрудничеството на Москва¹⁶ срещу Полша, която, от своя страна се сближава с Франция за баланс срещу Хабсбургите. Унгария се отказва от конфронтативна политика на Балканите¹⁷, реализирана чрез удължаването на мирния договор с Портата до 1519 г., а в отношенията между основните европейски опоненти на Османската империя – Германия, Франция и папството приоритет придобива въпросът за избора на германски император след смъртта на Максимилиан I Хабсбург през 1519 г.¹⁸

Избирането на Карл V за император на Свещената Римска империя въвежда нов момент в развитието на европейските и балканските отношения. Обединяването на испанските и австрийски владения с Бургундия, Неаполското кралство и Нидерландия превръща Германия в най-силен съперник на Османската империя и на Франция и предпоставя решителния им сблъсък. Битката при Павия през 1525 г. решава спора за хегемония в Италия в полза на Хабсбургите, а със завладяването на Белград през 1521 г. започва настъплението на османците към Унгария – буферната зона между силите в Югоизточна и Централна Европа. До 20-те години на XVI в. Осман-

ската империя се е наложила като първостепенен политически фактор на Балканите, в цялото Средиземноморие и Предна Азия след присъединяването на Египет и Сирия (1517 г.), Алжир (1520 г.) и установяване на васално положение на Кримското ханство в началото на века. Преди битката при Мохач през 1526 г. османската дипломация съумява да изолира Полша от Унгария, като сключва, без участието на последната, мирен договор с Полша една година преди това събитие, и използва променената международна обстановка – създаването на Коняжката лига (папата, Венеция и Франция) през май 1526 г. срещу Германската империя, за концентриране на ударната си мощ срещу унгарската държава. Унгария не получава помощ от Хабсбургите въпреки решенията на Райхстага в Нюрнберг през 1522 г. и конгреса на европейските страни през 1523 г., свикан за координиране усилията им за борба с турската опасност. Русия е възпрепятствана от намеса поради атаките на кримския хан и полско-литовските войски по своите граници¹⁹. Папа Климент V, враждуващ с Карл V в този момент, Венеция, Франция и Англия са безучастни към съдбата на Унгария, оставена сама на себе си пред битката при Мохач.

След разгрома на френската войска от военните контингенти на Хабсбургите при Павия през февруари 1526 г. започва френско-османското сътрудничество, продължило до 60-те години²⁰, когато необходимостта от съюз с Османската империя против Хабсбургите отпада предвид сключения мир през 1559 г. между двата съперника за господство на континента и започналата във Франция гражданска война (хугенотските войни 1562 – 1594 г.).

Като втора тенденция в европейските отношения, стоящи под знака на френско-германското съперничество, се очертава борбата между Австрия и Османската империя за Унгария, към която се включват коалиращите с едната или другата страна държави. Партиите на Фердинанд и на унгарския магнат Янош Саполяй, претенденти за унгарската корона след 1526 г. раздвижват посоките на балканските отношения – Полша се сближава с унгарския крал под влияние на османската дипломация (реализация на съюза до смъртта на Саполяй през 1540 г. е бракът между Изабела Ягелон и Саполяй); Унгария сключва с Франция съюз срещу Хабсбургите още през октомври 1528 г.²¹, а Фердинанд търси помощта на дунавските княжества, особено на Молдова, срещу проводника на османската политика Янош Саполяй²², признал се за васал на султана две години след битката при Мохач. В комплекса от връзки и взаимоотношения особено важна роля за поддържане на напрежението в Унгария имат позицията на Полша, която се отказва от претенциите си към унгарския трон поради твърдия курс на сътрудничество с османците (при деклариран официално неутралитет)²³ и политиката на Карл V, който до завладяването на Буда през 1541 г. е склонен да защитава наследствените си владения, но не и Унгария²⁴.

Централно място в отношенията на Западна Европа с Османската империя през XVI в. заема хабсбургско-турският конфликт. В литературата²⁵ често се посочва, че империята на Хабсбургите е възникнала като

алтернатива на разпрострялата се на три континента османска държава. Несъмнено османската опасност оказва влияние върху политическото развитие на империята през XVI в. и особено върху тенденциите за държавно-правното обособяване на австрийските територии (изграждане на централизирани политически структури, на ефективна военно-отбранителна система, проявата на национално самосъзнание в произведенията на народното творчество²⁶ и пр.). Но консолидирането на двата териториални колоса е аналогично само по своите външни прояви. В основата на този процес стоят не толкова външни причини, колкото произтичащите от феодалния им характер политически и идейни трансформации като създаване на национални териториални конгломерати на базата на средновековния династически принцип и универсалистката идея за световна католическа империя (при Хабсбургите) и реализацията на иманентната за османската феодална система териториална експанзия (проявена в грабителски походи и търсене на нов по-нататъшен плацдарм за овладяване на нови земи), израз и на създадената още от средата на XV в. имперска идеология²⁷. Погледнато освен това и с очите на фактите, външната политика на Карл V визира главно решението на въпроса за италианското наследство и поставя на втори план османското присъствие с изключение на случаите на директна заплаха за нейните владения в Средиземноморието и в Африка. През XVI в. и двете свръхсили влизат в максимален военен сблъсък, който от средата на века се развива по линията на военнополитическото равновесие.

Всъщност въпросът за периода на установяване на такова равновесие е все още спорен. В повечето разработки²⁸ преобладава схващането, че балансът в османо-германските отношения е установен още от средата на XVI в. и че битката при Лепанто през 1571 г., ознаменуваща първата успешна битка на християнските сили с османците, не представлява повратна точка в развитието на техния конфликт. Също така и че „дългата“ война между Хабсбургите и Портата не променя съществено съотношението между тях, обаче донася важна дипломатическа победа за Виенския двор – признаването на императорската титла за Рудолф II, т.е. третирането му като равностоен на султана владетел²⁹. В литературата съществуват и мнения, че въпреки проявените признаци на политически и икономически дестабилитет от средата на XVI в. Османската империя запазва и през XVII в. хегемонната си роля в Югоизточна и Средна Европа³⁰.

През XVII в. се проявяват осезателно дълбоките изменения във всички сфери на османската феодална система, политическото управление и военното дело. На фона на бързо развиващите се европейски държави, в които феодалната система се разлага и се утвърждават капиталистическите отношения, на фона на глобалните промени в европейската търговия в резултат на преместването на световните търговски пътища от Средиземно море в Атлантическия и Индийския океан империята остава чужда за този прогрес и не осъществява необходимото радикално преустройство в ико-

номиката, обществения живот и армията. Израз на регресивните тенденции в нейното развитие е преди всичко упадъкът на нейната военна мощ. Империята търпи сериозни поражения във войните с Венецианската република (1644 – 1669 г.), с Австрия през 60-те години, губи територии във войните с Русия (1677 – 1679 г.) и с Полша (1672 – 1676 г.). Успоредно с тези промени се засилва и икономическата ѝ зависимост от европейските страни по линията на сключените с тях капитулации.

Особено тежки последици за Османската империя има войната с коалицията от европейски държави през 1683 – 1699 г. Австрия, Полша, Венеция и Русия успяват с обединените си военни сили да доведат войната до успешен край. Според условията на мира в Карловци, Австрия получава цяла Унгария, Трансилвания, Бачка и Славония; Полша затвърждава предишните си териториални придобивки в Подолие и Украйна; Венеция и Русия също реализират своите претенции, съотв. в Пелопонес и в Азовско море³¹. След тази война започва нов етап в османо-европейските отношения – решава се вече не съдбата на Европа в условията на османския напор, а съдбата на самата империя в зависимост от отношението на политическите ѝ опоненти, т.е. Източният въпрос.

Така очертаното развитие на османо-хабсбургския конфликт в неговите втора и трета фаза, чийто водораздел е войната от 1593 – 1606 г. има не само военнополитически измерения, но може да бъде анализирано и в аспекта на отражението му върху вътрешните структури на Германската империя: политическо, стопанско, правно-административно и военно устройство, върху конфесионалните противоречия и процесите на обособяване на териториите в империята. В историографията този въпрос беше подценяван дълго време, липсваха конкретни изследвания, особено регионални, и само в някои по-нови работи, които посочихме, се набелязват контурите на проблема и се представят редица резултати, главно за австрийските територии. А той се оказва твърде значим и във фактографски, и в теоретичен план, за империята и нейните териториални единици.

Проблемът за вътрешното рефлектиране на турската опасност може да бъде проследен в два основни аспекта: политико-конфесионален и териториален³².

2. ПОЛИТИКО-КОНФЕСИОНАЛЕН И ТЕРИТОРИАЛЕН АСПЕКТ НА ТУРСКАТА ОПАСНОСТ

Политико-конфесионалният аспект на проблема третира обвързването на външния за империята фактор с развитието на конфесионалните въпроси и произтичащите във връзка с тях политически промени. Създадената след 1526 г. протестантска партия търси пътища и начини за официално признаване на новата религия и използва за тази цел външнополитическите затруднения на централната власт, нараснали рязко след завладяването на Унгария от османците. Паралелното разглеждане на тези въпроси се осъществява най-успешно чрез прилагане модела на кондиционно (условно)

гласуване на необходимата за императора „турска“ помощ на райхстазите през първата половина на XVI в. от страна на протестантите: т.е. подкрепя от тяхна страна за императорските начинания би се реализирала само срещу гласувани от императора религиозни отстъпки.

Възможностите на протестантската партия за реагиране се движат между два основни момента: задължението на поданиците да оказват финансова и военна подкрепа за императора при доказана непосредствена заплаха за териториалната цялост на империята (според общоимперското право) и свободата на избор за тях при недиректна външна опасност³³. Моделът на кондиционното гласуване се оказва най-ефективен в годините на интензивен военен натиск както за протестантите, така и понякога за католическата партия, опонираща на императора по политически и други причини.

Характерни прояви на ефективно действащия модел на кондиционно гласуване на „турската“ помощ са успехите на протестантското движение през 1532 г. – тогава е подписан „религиозният“ мир в Нюрнберг с оглед на предстоящите военни операции в Унгария и срещу французите в Италия, и през 1543 г., когато Райхстагът в Шпайер гласува редица религиозни отстъпки за протестантите. Тези и други примери показват недвусмислено действието на турската опасност като фактор, способстващ укрепването на лутеранството до неговото легализиране през 1555 г. Считаме, че тази теза, представена от Фишер-Калати и К. Кортепетер³⁴ не е преувеличена от гледна точка на изследване на външните влияния върху развитието на лутеранското движение. Тези влияния безспорно катализират вътрешнополитическите промени, респ. конфесионалните борби.

Но и през втората половина на XVI в. обвързването на външно- с вътрешнополитическите проблеми обслужва интересите на протестантите поради нерешените след 1555 г. въпроси като този за секуларизацията на имуществото на духовните лица, преминали към протестантизма, за свободата на избор на религия за поданиците в княжествата и пр. При положение, че „*causa fidei*“ отпада от дневния ред на имперските конгреси след официалното признаване на лутеранството, за протестантите налагането на техните политически и конфесионални интереси се осъществява по принцип посредством модела на непризнаване на мажоритарното гласуване по всички въпроси с изключение на религиозните. При такова гласуване протестантите са малцинство в курията на князете, мнозинство в градската курия и се изравняват по брой с католиците в курията на курфюрстите. Такова е тяхното съотношение в състава на райхстазите от 1576 и 1582 г.³⁵ и затова там протестантската партия особено силно се противопоставя на мажоритарния принцип в данъчната политика, т.е. гласуването на парични помощи за войните с османците.

Но от друга страна, тяхната тактика се обезсилва от липсата на единство в протестантския лагер и от заплахата от инвазия в империята, аргументирана от императора като реална. Турската опасност, възприемана като директна и за някои княжества, както и лоялното поведение спрямо

Рудолф II обуславят например позицията на санксонският курфюрст, който излиза от линията на своята партия и гласува финансовата помощ за Хабсбургите на всички райхстази през втората половина на XVI в. и особено през периода 1594 – 1603 г., когато Германската империя е поставена на сериозно изпитание при защитата на своите граници от османците.

Посоченият модел на кондиционно гласуване се оказва неефективен през XVII в. поради коренно променената обстановка в Германската империя. Тридесетгодишната война ангажира изцяло силите на императора и воюващите партии. Турската опасност е актуална през първото десетилетие на века и през 60-те години, но по принцип губи своята интензивност и сила на влияние, а след 1648 г., когато конфесионалните противоречия са преодолени до голяма степен, отпада напълно необходимостта от посочения начин на защита на протестантските интереси. По този начин корелацията „протестантска политика – турска опасност“ се изпразва от съдържание, и влиянието на османското военно присъствие се реализира главно по отношение на териториите.

Влиянието на външната заплаха може да бъде проследено от втората половина на XVI в. и в областта на административно-правното устройство на империята. Така например делението на имперската територия на области (Kreise), които да поемат и решението и на външнополитическите проблеми (събиране на парични средства и на военни контингенти при евентуална опасност за имперските граници), реализирано през 1530, 1532, 1542 и 1594 – 1606 г., е ускорено от турската опасност. Институцията на партикуларните областни събрания, изграждането на ефикасна данъчна система в империята, както и постепенното създаване на постоянна наемна армия в граничните австрийски области са другите моменти в този процес.

Особено интересен и недостатъчно проучен е проблемът за рефлексията на турската опасност върху териториите в империята, т.е. териториалният аспект на темата. Тя има различна интензивност и резултати в зависимост от силата на влияние на външния фактор, но могат да се очертаят редица общи моменти за териториите, например влиянието на османското нашествие върху процесите на териториално изграждане и обособяване, съсловията и социалната политика на владетелите и пр.

Турската опасност се обвързва тясно с политическото и стопанско развитие на немските княжества, защото върху тях се прехвърля по правен ред гласуваната на райхстазите „турска“ помощ за императора. Това се проследява особено ясно по отношение на австрийските земи, намиращи се в прекия обсег на конфронтацията с османците. Наследствените владения на Хабсбургите и присъединените към тях след 1526 г. Чехия, Моравия и Силезия поемат голяма част от финансовата тежест на войните. Според някои данни³⁶ в средата на XVI в. австрийските земи отделят годишно от 900 000 до 1,5 млн. флорина „турска“ помощ, докато немските княжества участват с общо 9 млн. флорина. Този факт кореспондира пряко с нестабилното вътрешно състояние на империята и перманентния недостиг на пари за

централната хазна, обременена и от войните с Франция. Освен това, проведените през втората половина на XV и началото на XVI в. имперски реформи (създаване на общоимперско управление, финанси и съд) са половинчати и затвърждават на практика политическата разпокъсаност.

В контекста на териториалната рефлексия на турските войни се очертават следните по-важни моменти:

- изграждане и утвърждаване на териториалната власт в княжествата: административна, съсловна и стопанска политика на князете и съсловни права в условията на антиосманска политическа ориентация;

- икономически последствия от турската опасност за териториите;

- социална реакция и обществен резонанс.

Утвърждаването на териториалната власт в княжествата през XV и XVI в. се основава преди всичко на ограничаване на съсловните права – последица от засилване политическото влияние на княжеската власт. Появата на наемничеството през XVII в. наред с приоритета на върховната власт в областта на финансовото и съдебно право са най-важните фактори в тази насока. Австро-турските войни се включват определено в развитието на тези процеси. Континуитетът и интензивността на османския военен натиск водят до превръщане на доброволно плащания от съсловията „турски“ данък в постоянно данъчно облагане и спомага по този начин за окончателното изграждане на териториалната данъчна система през XVI в. в Саксония. От друга страна, се променя и данъчната политика на князете, които изразходват паричните средства от това облагане за свои нужди, както е случаят с разпределението на „турските“ пари при курфюрст Йохан Фридрих Саксонски (1532 – 1547 г.). В други територии, като Бавария и Бранденбург, се очертава тенденцията за събиране на „турска“ помощ без съгласието на ландтага или на другите съсловни събрания (Ausschußtage). В Австрия процесът на изграждане на абсолютистки режим протича още по-интензивно под влияние на войните с Портата.

Правна основа на политическото обезсилване на съсловията в териториите създават решенията на райхстазите. Така например през 1543 г. се утвърждава правото на владетеля да облага с имперски данъци своите поданици, а от 1555 г. тази функция се поема и от създадените девет окръга в империята (горно- и долносаксонски, швабски, баварски и пр.). При отказ съсловията се облагат двойно според решението на Райхстага от 1566 г., докато се стига до решението от 1654 г., според което задължението на владетеля да поддържа укрепления и войска за отбрана се прехвърля дефинитивно към неговите съсловия. Техните ландтази се свикват само по негова инициатива.

Посочените политически промени в баланса на отношението „териториална власт – поданици“ проектират логично и формите на възникналия социален протест – отказ от данъчно облагане, открита съпротива срещу него и фискални процеси пред имперските съдебни инстанции по повод на извънредното облагане с нови данъци. Последното се поема от селяните и

бюргерите, но не и от феодалната аристокрация, често освобождавана от данъци. Може определено да се твърди, както ще посочим в по-нататъшното изложение, че турската опасност провокира социален протест, който е неделима част от социалните борби през XVI и XVII в.: Селската война 1523 – 1525 г., въстанията на селяните през 60-70-те години на XVI в. в Южна и Източна Германия при рефеодализацията в териториите, бюргерските борби в повечето немски градове срещу патрицианското управление от края на XVI – началото на XVII в. и Тридесетгодишната война (1618 – 1648 г.).

Тезата за дестабилизиращата в социално отношение роля на „турските“ войни е доказуема най-вече за периферните области на империята³⁷. За другите княжества този фактор играе роля по посока на засилване конфликтите между владетел и поданици и ускоряване на тенденциите към ранен абсолютизъм в политическата и социалната сфера.

Но в контекста на казаното дотук е важно да се подчертае факта, че турската опасност влияе в крайна сметка стабилизиращо върху обществената структура на териториите, в които и феодалят, и гражданинът, и селянинът („der gemeine Mann“) са принудени под натиска на външната заплаха да гласуват имперските данъци за войните срещу османците. За включване на поданиците в плащането на тези данъци значение има и формата на искания данък, дискутирана ожесточено на райхстазите. Данъците се изплащат под формата на „Общ пфениг“ („Der Gemeine Pfennig“) или на „Римски месец“ („Römermonat“ – RM). „Общият пфениг“ е централизиран подоходен и поголовен данък за всички поданици при съответен процент на облагане. Поради съпротивата на съсловията тази форма се налага предимно в краен случай, напр. през 1542 г., когато за Унгария се изпраща спешна военна помощ. Предпочитан е „Римският месец“ – сумарно облагане по данъчен регистър на съсловията, необходимо за месечната издръжка на определения им военен контингент. При тази форма на облагане е налице възможността изплащането на паричните средства да се прехвърли от съсловията – аристокрация, духовенство и бюргерство, върху поданиците им. Облагането освен това е два пъти по-ниско за аристокрацията и духовенството в сравнение с градското съсловие³⁸.

Райхстазите от средата на XVI в. (от 1545, 1551, 1557, 1571 и 1577 г.) показват убедително спада на паричните приходи за хазната в резултат на отпадането на такива важни териториални единици от империята като Швейцария, градовете Мец, Любек, Хамбург и др., а също така и на територии, допълнително присъединени към нея, които обаче още не изпращат средства за военните компании като Чехия, Моравия и Силезия, необлагани централизирано. По изчисления на В. Шулце номиналната стойност на един RM в средата на XVI в. е 128 000 флорина, а реално постъпват 65 000 флорина като централизиран данък и тази сума намалява прогресивно към края на века³⁹. Последницата от това положение е увеличаването на RM от 48 за периода 1566 – 1567 г. на 86 за 1603 г.⁴⁰. Включването на всички съсловия в териториите към плащането на имперските данъци означава за по-низшите

съсловия попадане в икономическа зависимост от князете, следователно по този начин се катализира процесът на изграждане на ранноабсолютистки режим в княжествата.

Другият аспект на проблематиката са икономическите последици от австро-турските войни за тези територии, които са включени в търговския обмен с Югоизточна Европа. Войните ограничават рязко стокообмена между Чехия, Полша, Унгария, някои южнонемски градове, от една страна, и Балканския регион – от друга, но не го преустановяват, както сочат повечето изследвания⁴¹. Ориентираните главно към австрийските и чешко-полски земи Молдова, Трансилвания, Влашко и Унгария пренасочват търговските си отношения към Средна Германия, респ. Саксония с нейната търговска метрополия Лайпциг едва от края на XVII в.⁴², без да успеят да конкурират поне до средата на XVIII в. монополното положение на „Виенската ориенталска компания“.

От друга страна обаче, в резултат на повишеното търсене се развиват оръжейното производство и търговията с оръжие, особено в горнонемските и австрийските земи, и търговията със зърнени храни – на Чехия, Полша, Австрия и Бавария към Балканите, и в обратна посока – от Молдова и Влашко към Унгария. Тези търговски контакти се установяват в условията, създадени в Германия след Великите географски открития, когато търговският поток се пренасочва от горнонемските към вестфалските и саксонско-тиюрингски територии.

В заключение ще обърнем внимание на една интересна страна от проблематиката за турската опасност, по-точно за нейния обществен резонанс в немските княжества – въпроса за предимствата на османската държавна и военна система, съпоставени с развитието на империята и нейните територии. Този въпрос е поставян още през XVI в. в съчиненията на видни хуманисти и реформатори – Й. Камерариус, Р. Агрикола, М. Лутер и др.⁴³ Съвременниците на турската инвазия към Средна Европа са възприемали не само ефекта от непосредствената за тях заплаха, но са обръщали внимание и на положителните характеристики на Османската империя. Като такива, както ще видим по-нататък, те посочват: централизирана държавна власт, регулирани финанси, липса на религиозни противоречия, социална еднородност и религиозна търпимост сред мюсюлманите (една доста обща и неточна представа), дисциплинирана войска и пр. Прави впечатление, че изброените предимства, независимо от различната степен на обективност и клишираното им отразяване в книжнината, представляват „позитива“ спрямо „негатива“, образно казано, на реалностите в империята. Т. е. предимствата на османската държава се възприемат на базата на критично оценяваните процеси и явления в империята на Хабсбургите.

Така отношението към Османската империя е поляризирано още от периода на нейното голямо могъщество, при управлението на Сюлейман Великолепни. От конфронтация, политическа и религиозна през XVI в. то се развива до проявен познавателен (културен, етнографски, исторически) ин-

терес и възхищение от порядките при чуждоземците турци през XVII и XVIII в. Този интерес се манифестира в т.нар. „Turcica-Schriftum“ (литература с разнообразен характер за Османската империя), в пътеписите за Ориента, в изобразителното, театралното и народното творчество, дори в модата на Виенския и Дрезденския двор и пр.

Многоаспектната проблематика за отражението на турската опасност върху Германската империя и нейните територии показва, че вековната конфронтация с „изконния“ враг на християнството не носи само смърт и разрушение, но и създава импулси за укрепване на националното съзнание, политическата мобилизация и териториалното развитие на немците.

3. АВСТРО-ТУРСКИТЕ ВОЙНИ В ПОЛИТИКАТА НА САКСОНСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ В КРАЯ НА XV – КРАЯ НА XVII В.

Този въпрос е основен при изследване на комплексното влияние на турската опасност върху развитието на дадена териториална единица, в случая – Саксония, поради няколко причини. „Турската“ проблематика не е проучена цялостно по отношение на нито една от немските държави. Анализите на външната политика на саксонските владетели с изключение на отделни студии на курфюрстите Фридрих III (1486 – 1525 г.), Йохан Фридрих (1532 – 1547 г.), на херцозите от Албертинската династия Георг (1500 – 1539 г.) и Мориц, курфюрст от 1547 до 1553 г.⁴⁴ не отбелязват изобщо фактора османска инвазия. За периода от XVII в. е отразено военното участие на княжеството в по-известните кампании срещу османците през 60-70-те години, и при освобождаването на Виена през 1683 г.⁴⁵ Регионалната историография е изследвала териториалния аспект на темата – въвеждането на „турските“ данъци в двете части на княжеството, разделени от 1485 г., но без връзка с имперската политика на владетелите и без анализ на последиците от извънредното данъчно облагане в социалната област. Липсва обобщаваща концепция за посоките на влияние на турските войни върху Саксония.

Изхождайки от значимостта и многослойността на проблема, от липсата на съответни разработки и от необходимостта да се създаде не само конкретно-историческа картина на саксонското участие в австро-турските войни, но и теоретичен модел на влиянието на турската опасност върху княжеството, с възможности за паралели спрямо историческото развитие и на други територии в империята, ще се спрем на този проблем по-обстойно в следващото изложение. Хронологически той е представен в три периода: от края на XV в. до 1547 г., когато титлата „курфюрст“ преминава към Албертинската династия; от 1547 г. до края на XVI в. с водораздел войната от 1593 – 1606 г. и периода до края на XVII в., когато приключва в основни линии влиянието на турската опасност върху немските княжества.

I период. На прага на Новото време Саксония е една от най-големите териториални държави в Средна Германия. Със своите близо 200 на брой

градски центрове и половин милион население⁴⁶ тя е една от най-гъсто населените области в империята в средата на XVI в. Металодобивът в Ерцгебирге и Мансфелд придобива около 1470 г. надрегионален характер. Успоредно с това се развива и металопреработването в Тюрингия, където през 60-70-те години на XV в. са изградени най-големите в Германия преработвателни предприятия с нов метод на топене на рудата. Тук се зараждат капиталистически отношения, а в текстилната индустрия (центровете в Западна и Източна Саксония, Горна Лужица и Шлезия) се налага системата за авансиране на капитала (Verlagsystem). Промените в търговския поток във вътрешността на Германия след географските открития катализират стопанското развитие на Саксония и Лайпциг заема постепенно доминираща позиция в обмена между Източна и Западна Германия, а от края на XVII в. – и в ориентираните към Унгария и Балканите търговски връзки. Саксония е център и на немската Реформация и придобива през XVI в. приоритетно значение сред немските княжества. От друга страна, тук не се наблюдават остри прояви на антифеодална борба, напр. големи селски въстания дори по време на Селската война, а също така и през втората половина на века, което е резултат от ускореното след появата на реформационното движение изграждане на териториалната власт.

Политическото развитие на княжеството през XV и XVI в. протича под знака на многобройните войни и стълкновения между двата клона на династията на Ветините – Ернестински и Албертински, управляващи самостоятелно с центрове съотв. Ваймар и Дрезден. От императора Ветинската династия получава титлата „курфюрст“ през 1423 г., която след делението от 1485 г. е дадена на Ернестините. На тази основа владетелите на този клон на династията поддържат проимператорска политика през втората половина на XV в. и търсят успоредно с нея реализация на политическите си амбиции, свързани с реформеното движение в империята.

В саксонските архиви (Ваймар) турската опасност е отбелязана за първи път във връзка със запланувания от крал Алфонс Арагонски през 1454 г. антиосмански поход⁴⁷. Вестта за обсадата на Белград от османците през 1456 г. стига до Саксония чрез съобщението на градския съветник на Нюрнберг. В отговор на потърсената от папата и императора помощ, саксонският курфюрст Фридрих III изпраща още същата година отряд от 30 души за Унгария, според данни от архива на град Борна⁴⁸. През 1458 г. в Саксония е изпратен папският легат Мартинус де Фрегено, за да получи нови парични средства за набелязвания от папа Каликст III нов поход. Въпреки изтощената хазна след войната с Чехия (1457 – 1458 г.) курфюрстът отделя половината от приходите си за тази цел⁴⁹. За съжаление средствата не достигат до предназначението си – легатът е изгонен от княжеството заради кражбата им. Този злополучен факт кара Фридрих III да подчертае в инструкцията си до своите пратеници на свикания в Мантуа през 1459 г. конгрес на европейските сили с участието и на някои немски князе, че не ще допусне повече папски пратеници („päpstliche Gratien“) до духовните си центрове Майсен, Мерзебург и Наумбург, ако се събира „турска“ помощ⁵⁰.

Помощта, която гласува Саксония на райхстазите от 1466, 1467, 1471 и 1474 г. е определена в размер на 100 конници и 100 пехотинци⁵¹. Тя е изпратена регулярно, а средствата за това са получени от гласувания през 1470 и 1474 г. данък. Седем години по-късно в княжеството се въвежда еднократно поголовно и подоходно облагане на цялото население с оглед финансирането на нов антиосмански поход. Квотата на облагане е различна според социалния статус: 1 гулден от всеки 1000 гулдена стойност на движимото и недвижимо имущество, а от безимотните на възраст над 10 години – по 1 гулден; от прислугата, помощници и калфи – 2 % от заплатата⁵². „Турска“ помощ се събира също така през 1495 г. под формата на „Общия пфениг“, едновременно с въведения данък върху имуществото, който да погаси големия дефицит в касата на курфюрста (ландтагът в Алтенбург). В пропозицията на владетеля до съсловията се акцентира върху задължението на поданиците да окажат финансова подкрепа на императора, и той я получава въпреки отказа на феодалната аристокрация (Grafen und Herren) при мнозинство на гласовете на градското съсловие и на части от рицарството⁵³. Курфюрство Саксония е обложено с 3980 фл., а херцогството – с 3126 фл., с повишена квота в сравнение с 1481 г. Данните за имущественото състояние се обявяват от самите поданици под клетва и се включват в данъчен регистър. Парите от „Общият пфениг“ в херцогството са изискани дори без ландтаг на съсловията, само във връзка със споразумение с император Максимилиан на Райхстага в Бормс през 1495 г. и са задържани от херцог Албрехт, вероятно без да бъдат изпратени по предназначението им.

Какви са последиците от първите „турски“ извънредни данъци за княжеството? От 1513 г. нататък се изгражда административно-правната и финансова структура на двете саксонски територии, които дотогава имат общо финансово управление. Те са разделени на административни окръзи, изпълняващи едновременно фискални и съдебни функции (Ämter), които са пряко подчинени на княза и по този начин спомагат за ограничаване на самовластието на едрите поземлени собственици, за регулираното постъпване на приходи и контролиране на разходите. Последните, като имперски помощи, посещения на райхстазите, покриване на финансовите дългове на владетеля и др., по принцип се плащат от неговата собствена каса (приходи от домена, от т.нар. регалии – феодални фискални права, от такси и др.). Но приходите се оказват недостатъчни поради лошо воденото „домакинство“ на курфюрста, където няма разделение между разходи за собствени и териториални нужди. А извънредни данъци могат да се обявяват само със съгласието на съсловията (решение на ландтага от 1438 г.), те дори се събират от техни представители и изразходването им се контролира⁵⁴. Комисията, занимаваща се с организацията на извънредните парични помощи, се образува от съсловията и към нея са прикрепени княжески съветници за контрол.

„Турските“ данъци, въведени от владетеля за целите на антиосманската съпротива, се оказват опорна точка за ограничаване на съсловните права. Принципът на доброволното данъчно гласуване отстъпва постепенно

пред аргумента за спешната извънредна помощ, която в хода на засилващата се външна опасност за империята се превръща в постоянно и нарастващо облагане. Много важна роля за обезсилването на съсловните права играят решенията на райхстазите, задължаващи съсловията в териториите да оказват финансова подкрепа при неотложни случаи. С въвеждането на „Общият пфениг“ се полага началото на тоталното данъчно облагане, но то се прокарва рядко от райхстазите, до момента на дефинитивното прехвърляне на данъчната тежест от отделните съсловия върху техните поданици през 1543 г.

Събирането на първите „турски“ помощи се извършва сравнително бавно и трудно поради съпротивата на съсловията и в двете части на държавата, особено силна при аристокрацията и висшето духовенство, които се обявяват за принципино необлагаеми. Характерен пример в това отношение е поведението на прелатите в Тюрингия (херцогство Саксония) при обявяването на шестгодишния (турски) данък през ноември 1500 г. Те го отхвърлят и парите изобщо не са събрани⁵⁵, а в княжеството (Kursachsen) само двама от аристокрацията и няколко бюргери, без нито един висш духовник, проявяват патриотично чувство. По този въпрос също така без последствие остават решенията на събирането на курфюрстите в Гелнхаузен (юни 1502 г.).

Тези факти се изтъкват многократно от саксонският курфюрст на райхстазите, на които се обсъжда поголовното данъчно облагане „Общ пфениг“ (1495, 1505, 1512 г. и сл.). За него е особено важно да подчертае дефицита в собствената си каса като причина за необходимото прехвърляне на извънредните данъци върху съсловията. Но това не му попречва да твърди пред Райхстага от 1523 г., че е плащал постъпленията за империята от своите лични приходи⁵⁶. Интересно защо тогава съсловията на свикания ландтаг в Наумбург (ноември 1514 г.) заявяват, че „простолудиято и някои по-издигнати бюргери се съмнявали открито в употребата на събраните от съсловията пари – помощи за императора, които се задържали от курфюрста“⁵⁷. Т.е. налице е тенденцията за фактическо погазване на съсловните права, при които принципът на доброволно оказаната помощ би трябвало да служи на съсловията като лост за манипулиране на княжеските решения по посока на разширяване на техните привилегии. По времето на курфюрст Фридрих III (1485 – 1525 г.) съсловията не притежават този политически авторитет, както при курфюрст Август, т.е. през втората половина на века.

От края на XV в. до 30-те години на следващото столетие турският въпрос е обвързан с имперската политика на саксонските владетели и не притежава самостоятелно значение за тях. За опозиционно настроените имперски князе е особено важно ограничаването на прерогативите на новия император. От 1519 г. на трона на Хабсбургите в продължение на 40 години управлява Карл V, известен сред европейските владетели с фанатичната си привързаност към идеята за универсална католическа империя. Двадесетте години на XVI в. са характерни с изостряне на противоречията в империята в резултат на развитието на реформаторското движение и необходимостта от нови финансови постъпления за централната хазна, изпразнена поради

войните с Франция и военните действия срещу османците (защитата на остров Родос през 1522 г.). Гласуването на исканите финансови средства през първата половина на XVI в. се базира на посочения по-горе принцип на взаимните отстъпки.

Така например херцог Албрехт получава потвърждение на кандидатурата си за областите Юлих и Берг (Лужиците, Югоизточна Саксония) в резултат на оказаната през 1483 г. (единствен от немските князе!) помощ на императора срещу османците. Кондиционното гласуване на имперските извънредни данъци улеснява и реформената партия, водена от курфюрста на Майнц, да наложи исканията си за създаване на държавно управление със засилено присъствие на съсловията и на имперски съд на райхстазите от 1495, 1500 и 1521 г., а през 1521 г. и за второ имперско управление (Regiment) с общо имперско законодателство.

Успоредно с провеждането на реформената политика през 20-те години на XVI в. вниманието на императора е погълнато от все по-засилващото се протестантско движение, конституирано от Райхстага в Шпайер през 1526 г. Принципът на концесионно гласуване, обусловен от спекулацията с външнополитическия проблем и прокарван особено последователно от протестантските князе на Саксония, Бранденбург и Хесен не благоприятства за набиране на достатъчно средства за война с турците. Ето как звучи в контекста на тази политика пропозицията на курфюрст Фридрих III до неговия съветник Ханс Планиц, изпратен на Райхстага в Нюрнберг, с дата 25 май 1552 г.: „Тези пари („турската“ помощ – б.м., В. Г.) запази за себе си, докато не видиш, че и други князе и съсловия я дават, което спешно се изисква сега...“⁵⁸. Но въпреки принципното несъгласие за осигуряване на извънредна военна помощ той предава на имперската хазна своята квота, определена на Райхстага от 1521 г. в размер на 60 конници и 277 пехотинци⁵⁹, като покрива тези разходи от своята лична каса. В херцогството ландтагът в Лайпциг от май 1522 г. обявява нова „турска“ помощ в размер на 10 446 гулдена (гд.), която се разпределя както следва: прелати – 897 гд., феодални родове (Dynasten) – 191 гд., аристокрация – 2464 гд., градове – 3155 гд., и области – 3622 гд.⁶⁰ Една част от тях остава в личната каса на херцог Георг, който не се съгласява с наложените му платёжи.

За политическата дейност на протестантските князе остава без практически последствия прокараното от Лутер и широко известно в Германия негово отношение към турската опасност. Още през първите години на Реформацията в съчинението си „*Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute*“ (1518 г.) той посочва, че борбата срещу турците не е за защита на християнската вяра, както пропагандира католическата църква, мечтаеща за ново могъщество „на гърба“ на християните, а е борба срещу самия Бог, наказващ ги за многобройните им грехове⁶¹. Според него преди да води война за вярата, християнинът трябва да се огледа в себе си и да започне

* „Съображения за споровете относно почтеността на индулгенциите.“

най-напред със собственото си морално въздигане⁶². Освен това Лутер по-лемизира не срещу войната изобщо, а срещу нейната религиозна мотивация и няколко години по-късно стига до тезата за „светския“ характер на „турските“ войни – в съчиненията „За войната срещу турците“ (1529 г.) и „Проповед за война срещу турците“ (1529 г.). Но въпреки това в полемичните му съчинения по този въпрос остава приоритетна песимистичната нотка, кореняща се в неговия есхатологичен възглед за турското настъпление като „бич Божи“, предвестие за края на света и идването на Страшния съд⁶³.

За периода от 1526 г. до 1547 г., когато титлата „курфюрст“ се прехвърля към Албертините, основни моменти на протестантската „турска“ политика са: райхстазите в Шпайер – 1529 г., в Нюрнберг – 1532 г., в Регенсбург – 1541 г. и в Нюрнберг – през 1542/1543 г.

Райхстагът в Шпайер през 1529 г. „Турският“ данък в Саксония

Още три години преди събитията при Мохач владетелите на Саксония, Бранденбург, Бавария и ерцхерцогът Фердинанд се договарят на Райхстага в Еслинген за съвместна и бърза (eilende) помощ в случай на пряка застрашеност на границите им. В херцогство Саксония херцог Георг създава комисия от съсловията по въпросите на организацията на „турска“ помощ за империята. По време на разискванията върху въпроса за външната заплаха, за първи път, доколкото успяхме да установим в проучването на архивните данни, княжеската власт изказва опасение от селско въстание във връзка с въвеждането на новите данъци (ландтагът от 1526 г. в Лайпциг)⁶⁴.

На Райхстага в Шпайер протестантите поставят за основа на дебатите искания като: решаване на религиозните противоречия, осигуряване на „мир и ред“ („Frieden und Recht“) в държавата, преди да се пристъпи към главния всъщност проблем за отбрана срещу турското настъпление и заплахата от обсада на Виена⁶⁵. Повечето от тях гласуват исканата от Фердинанд и курфюрст Йохан I (1525 – 1532 г.) показва сериозното отношение на саксонския владетел към този въпрос. Саксонският и бранденбургският курфюрст се срещат през октомври 1529 г. в Торгау, за да договорят своята обща помощ в случай на нужда извън тази, гласувана в Шпайер и явно недостатъчна за отбиване на турския натиск пред Виена⁶⁶.

В княжеството е обявено събирането на „турски“ данък от всички съсловия по квоти, еднакви с квотите на „Общия пфениг“, като това се извършва по окръзи (Kreise)⁶⁷. Между впрочем именно в регистрите на събирания данък са отбелязани за първи път всички окръзи: Тюрингия с центрове Ваймар, Гота, Пьоснек; Майсен с център Торгау; Алтенбург, Цвикау и Фогтланд с център Плауен с изборни регионални комисии от съсловията за контролиране на фискалните вземания. След преминаването на външната заплаха средствата от данъка отново не се изпращат по предназначение, а се използват за паричната реформа в княжеството. В случая проследяваме за пореден път налагащата се вече тенденция за премахване на принципните различия между имперски и териториални данъци, характе-

рен белег на ранноабсолютистките стремежи на владетеля. Той контролира и изразходва съвместно тези данъци по свое усмотрение.

В херцогство Саксония въвеждането и организирането на новите парични постъпления отбелязва един много важен момент – окончателното включване на съсловията, освободени дотогава от облагане, към териториалната данъчна система. Както и преди, различната тежест на данъка предизвиква многобройни спорове между съсловията. Създадени са 4 комисии във всеки окръг – Дрезден, Лайпциг, Вайсенфелз и Вайсензее. Средствата се събират чрез администрацията на областите, на които са разделени окръзите, а намиращите се извън административната система феодални имоти се облагат отделно. Прави впечатление изключително добрата организация на данъчното облагане и в двете части на Саксония, т.е. оказването на „турска“ помощ се използва от владетелите всъщност за създаване на по-широка и ефективна данъчна и административна система по места. Получените от съсловията в херцогството парични средства се изразходват и по-нататък за целите на антитурската отбрана през 1532 г., като известна част от тях стои под контрола на съсловията чак до 1539 г.

*„Турската“ политика на протестантите през периода 1532 – 1545 г.
и териториалният аспект на турската опасност*

При курфюрст Йохан Фридрих (1532 – 1547 г.) Саксония следва линия на по-последователна и решителна „турска“ политика, използвайки модела на кондизионно гласуване в Райхстага, където тя и Хесен са водещите сили в протестантската партия. Предвид подготвяната втора обсада на Виена, повечето протестантски князе гласуват исканата „спешна“ помощ за Фердинанд срещу редица отстъпки, фиксирани в Нюрнбергския религиозен мир през юни 1532 г. Но, от друга страна, саксонският курфюрст е принуден да признае, че в момента на пряка заплаха на имперската територия „...във всички случаи с изключение на религията те (съсловията – б.м., В. Г.) са обещали да бъдат верни поданици на императора...“ (...gewissen gepurlichen gehorsam zu leisten...) ⁶⁸.

Резултатите от протестантската политика на райхстазите през периода 1542 – 1547 г. могат да се определят като етап в тяхната, респ. и на Саксония, „турска“ политика, защото показват по-ясно от друг път възможностите и границите на тяхната позиция относно турската опасност. След смъртта на трансилванския княз Янош Саполяй през 1540 г. и превръщането на Трансилвания в трибутарно княжество, след завладяването на Буда от османците не само Австрия, но и съседните княжества и тези във вътрешността на страната поставят турския въпрос като приоритетен. Провежда се нов „турски“ Райхстаг в Регенсбург в края на 1541 г., който облага имперските княжества с нов данък поради недостига на военни и финансови средства. Стоящ пред избора да воюва на два фронта – срещу французите в Италия и срещу османците, императорът подписва тайно т.нар. „декларация на Фердинанд“, обещаваща нови религиозни отстъпки за протестантите ⁶⁹,

която обаче не е прокарана в решенията на този Райхстаг. Затова на ново събрание на протестантските князе в Наумбург през ноември 1541 г.⁷⁰, се утвърждава линията на отказ на „турска“ помощ при положение, че се игнорират протестантските искания за религиозен мир, реформиране на имперския съд и др. подобни. Тази линия е следвана неотклонно от Йохан Фридрих въпреки опасността от османско нахлуване в неговите земи, преценена като реална от него.

Райхстагът в Нюрнберг от 1542 – 1543 г. отбелязва връх в саксонската имперска политика. Основен въпрос за водената от Саксония протестантска партия е приемането на Фердинадовата декларация от Райхстага. Последователната позиция на кондиционно гласуване на финансовите средства е повлияна обаче от външнополитическите събития – Естергом е завладян през август 1543 г. Както и през 1541 г., така и сега Саксония гласува „турска“ помощ в по-малък от искания размер в знак на протест, поради неизпълнение на протестантските искания. Дебатите през 1541 – 1543 г. показват освен това противоречията между Саксония, от една страна, и водещите умерена политика Хесен и Бранденбург, от друга, по важни въпроси на външнополитическата ориентация. В крайна сметка позицията на Саксония и на другите опозиционни сили през 1541 – 1543 г. окончателно убеждават императора в необходимостта от война с Шмалкалденския съюз. Тя сочи също, че вътрешнополитическите интереси остават за протестантите приоритетни в сравнение с външната заплаха. Новото в отношението на Саксония към турския проблем е това, че той постепенно се очертава като самостоятелен в контекста на имперската им политика, паралелно с увеличаването на опасността от евентуално проникване в земите на Ветините.

По отношение на териториалната рефлексия на турските войни е необходимо да отбележим обявяването на новите данъци (Türkensteuern) в княжество Саксония през 1532 и 1537 г. Тяхното организирано събиране и използване от курфюрста доказва за сетен път провежданата от него политика на припокриване на държавни и териториални плащания с цел финансиране на собствената каса. От друга страна обаче тук за първи път се проявява засиленото влияние на съсловията в княжеството, по-специално при въпросите за гласуването и събирането на данъците. Територията отново се разделя на окръзи (4) и области (9) с колегии от съсловията във всеки окръг, които да се грижат за регулярното постъпване на средствата. В тях ръководството е поето от съветниците и служителите на курфюрст Йохан, което прави възможно използването им за цели извън определените. В херцогство Саксония описаната акция бележи край на продължилата почти 10 години борба за включването на всички поданици без изключение, преди всичко на епископите и висшата аристокрация, към териториалното данъчно облагане. Така например епископът на Марзебург, укрил за себе си „турските“ пари през 1532 г., през 1537 г. проявява необходимата лоялност.

При събирането на новия „турски“ данък през 1542 г. окръзите в двете части на княжеството отново са натоварени с тази задача. Архивите на

Ваймар и Дрезден съдържат достатъчно информация за отношението на съсловията към това събитие, и по-точно за голямата трудност при събирането на данъка⁷¹. Графове и аристокрацията в Тюрингия отказват да обложат своето имущество, прелатите се противопоставят под предлог, че църковните имоти не били облагаеми (в княжеството този въпрос решава окончателно ландтагът през февруари 1543 г. в полза на цялостното териториално облагане). Колко много са били засегнати селяните от извънредните данъци, показва оплакването на трима селяни от щетите върху тяхното земеделие, оцетено от това, че те дали своите впрегатни коне за саксонския отряд, изпратен през пролетта на 1541 г. към Унгария⁷². Саксонският курфюрст изказва опасението си от въстание на „простолудията“ във връзка с решението на Райхстага от 1543 г. за прехвърляне на данъчната тежест на централизираните имперски плащания от съсловията върху поданиците им в териториите⁷³.

В заключение ще отбележим, че турският проблем през указания период заема в крайна сметка второстепенно място в имперската политика на саксонските владетели. Той стои на второ място след важните за териториалното изграждане и укрепване на властта в двете части на Саксония административни, правни и политически мероприятия. В контекста на тези процеси турската опасност се оказва един от стимулиращите териториалната власт фактори. Наред с това тя спомага чрез момента на засиленото политическо влияние на съсловията за запазване на дуалистичната основа на саксонската държава.

II период. И след приемане на титлата „курфюрст“ от Албертинската династия през 1547 г. заслужила доверието на император Фердинанд в лицето на един от най-мъдрите си и способни представители – княз Мориц Саксонски (1547 – 1553 г.), Саксония е едно от водещите в политическия живот на империята княжества, осъществяващо успешно своето териториално обединение за разлика от херцогство Саксония, което се разпада на малки самостоятелни образувания след териториалната подялба от 1572 г.⁷⁴

Основни принципи на саксонската имперска политика се заключават в следното: държавно-политическа законност, основана на условията на религиозния мир от 1555 г. и на имперското право; лоялност спрямо върховната власт, с цел запазване на привилегированото положение на Албертините в противовес на другата родствена линия, и защита на лутеранството, като същевременно се търси равновесието между конфесионалните лагери за запазване на гражданския мир. Под това мото саксонската партия е буфер между протестантското малцинство и католическото мнозинство в Райхстага.

Времевият отрязък от 1568 до 1606 г. е интересен с оглед на тематиката по три причини:

– С условията на Нюрнбергския религиозен мир сферата на действие на модела „кондиционно гласуване“ се стеснява значително. Затова отхвър-

лянето на „турските“ данъци въз основа на непризнаването от протестантите мажоритарно гласуване на контрибуциите се следва особено стриктно от тях.

– Продължителността и интензивността на турската опасност, особено през 90-те години и до 1608 г., когато се свиква последният за периода „турски“ Райхстаг. Тези обстоятелства практически обезсилват принципа за доброволност при гласуването на паричните и други помощи от съсловията в империята. Това положение е от голямо значение за Фердинанд, пред когото освен задачата за отбрана в Унгария стои още и необходимостта от укрепване на границата между Хърватско-Словения и османските територии⁷⁵.

– По-тясна обвързаност на турския проблем с имперската, респ. териториална политика на Саксонския княжески дом. Позицията и на двете родствени линии се обуславя от споменатите по-горе прищипи и от факта на една по-реална от преди заплаха за саксонските земи от турско нахлуване. В политиката на херцогство Саксония (Ернестините) последното обстоятелство играе, общо взето, по-малка роля в сравнение с техните конфесионални интереси.

Принципите на княжеската политика водят до отделянето на Саксония (Албертините) от общата политическа позиция на протестантите и осигуряване на императора исканата помощ за войната в курията на курфюрстите.

Посочените особености в политиката на Саксонския дом проличават най-ясно на дебатите през 1576, 1582 и 1594 г. в Райхстага. Важно е да отбележим, че след 1555 г. протестантизмът се разпространява в по-голяма част от териториите на север и североизток, в много от земите в Средна и Югозападна Германия неговите привърженици броят около 7/10 от населението. Протестантите са мнозинство в курията на князете и на градовете, а в тази на курфюрстите трима от всичко седем са с лутеранско и калвинистко вероизповедание (Саксония, Бранденбург и Пфалц), като курфюрстът на Кьолн клони към калвинизма за разлика от католическите Майнц и Трир. Бранденбургският княжески дом обикновено се придържа към мнението на саксонския си съсед, така че последното се оказва особено важно при определяне „вота“ на доверие към австрийските Хабсбурги.

Европейската обстановка през 70-80-те години се нажежава от две събития: хугенотските войни във Франция (1562 – 1598 г.) и освободителната борба на Нидерландия против испанското владичество. Папата търси, от своя страна, император Рудолф II (1576 – 1612 г.) за участие в поредната антиурска лига. В империята политическото равновесие е заплашено от срив поради желанието на Кьолн да приеме калвинизма, което води до „войната за Кьолн“, завършила през 1585 г. в полза на „реформирация се“ католицизъм (Бавария и др.).

Курфюрст Август не се включва като другите протестантски князе в решаването на външнополитическите събития с изключение на интереса, проявен към турския въпрос, застанал отново на дневен ред след битката

при Лепанто (1571 г.). Той е вербуван от папския легат Посевино за каузата на един испанско-австрийско-руски съюз⁷⁶, а на Райхстага през 1576 г. подкрепя проекта на главнокомандващия австрийската войска в Унгария Лазарус фон Швенди за преместване на Немския орден на австрийската граница с цел защита на имперската територия (останал нереализиран). Лоялността на Саксония, благодарение на която Рудолф II получава исканата в размер на 40 RM „турска“ помощ през 1576 и 1582 г. е възнаградена с потвърждаване на присъединените към княжеството Майсен, Мерзебург и Наумбург, Фогтланд и част от Тюрингия в ущърб на разпокъсаното след подялбата от 1572 г. херцогство на Ернестините. Тя разцепва единния дотогава протестантски лагер и играе голяма роля за прокарване на императорската пропозиция на Райхстазите. Смяната на владетеля на Саксония (след смъртта на курфюрст Август титлата се поема от курфюрст Кристиан I, 1586 – 1591 г.) води до преориентация в имперската политика на Албертините (опит за разпространяване на калвинизма, реформи на канцлера Крел и др.). Ранната смърт на „реформатора“ Кристиан I осуетява обаче налагането на различна спрямо императора линия при решаване на конфесионалните и други въпроси.

Заинтересоваността на Саксония от успешна антитурска отбрана през II половина на XVI в. проличава особено добре от инициативността на саксонските владетели при организиране на областите (т.нар. Kreisorganisation) в помощ на империята. От 1592 г. до 1606 г. всяка година Горносаксонската, Швабската и Франконската област гласуват допълнителни помощи за войната с Портата. Те дават тласък за включването и на другите територии към областната организация. След като външната заплаха отминава, тези области се насочват към решаването на други външнополитически задачи. В случая турската опасност „ражда“ нова политико-административна практика, просъществувала дълги години след нея. Всяка област излъчва определен брой войскове единици и отговаря за тяхното оборудване и издръжка. През XVI в. са обединени общо пет области на империята. В годините на войната 1595, 1596 и 1597 г. трите области събират годишно почти 7 млн. фл., в които Горносаксонската участва с 161 760 фл.⁷⁷

През 1598 г. Райхстагът в Регенсбург постановява извънредна помощ от 10 RM (т.нар. Romzug) за областите, като проектът за тази нова финансова „инжекция“ е изготвен с активното участие на Фридрих Вилхелм, администратор на двете части на Саксония за периода 1591 – 1601 г., когато курфюрст Кристиан II е още малолетен. Саксонският канцлер Абрахам Бок съставя плана на заседанието на петте области, свикано през юни 1598 г. по повод защитата на териториите от османците. Негов е интересният проект „Memorial-Bedenken Abraham Bockens ... die turckischen sachen bel.“ („Съображения на Абрахам Бок ... относно турските неща“)⁷⁸, който е един от редките източници от XVI в., свидетелстващи за прекия интерес на немските княжества към балканските народи и към османското нашествие. Освободителната борба на балканските народи се споменава спорадично в архивните

материали от Саксония. Също така този проект хвърля повече светлина върху малко проучения въпрос за информационните източници на саксонските владетели по отношение на турските войни.

Мемориалът се състои от релации и нареждания на саксонските курфюрсти, както и от сведения за „турските“ войни от годините на „страха“ – 1529, 1541 – 1544, 1557 и 1594 г., които, според нас, са подбрани с цел да отразят ангажираността на саксонското правителство (съотв. и взетите мерки) спрямо турската опасност и да активизират общественото мнение в полза на имперската отбранителна политика.

Най-интересна е последната част от този сборен документ, посветена на военното дело и войната с османците в Унгария⁷⁹. Нейният автор е неизвестен, вероятно това е бил немски военачалник, воювал там⁸⁰. Авторът описва подробно състоянието на укрепителните съоръжения по унгарската граница, жалкото положение на разорените от войната области, били преди центрове на въгледобив, и излага своите предложения за възстановяването им, за да може по този начин да се намалят разноските по издръжката на войските в Унгария. До 1593 г. били завладени 14 крепости от османците и според автора това заплашвало сериозно императорската територия. Дори Саксония и Бранденбург трябвало да „обърнат внимание на тези планински места, защото през тях минава проходът от Бохемия ... и оттам към Олмюц, и по-нататък империята е отворена...“⁸¹

Жалкото положение на северноунгарските области се обяснява по-нататък с общата ситуация в империята, където липсва единство между християните и простолюдието „... е непослушно, ... и живее безбожно, плюска, пие, живее в алчност...“⁸². На нея се противопоставят редица предимства на османската военна машина: правов ред, централизирана политическа система, веротърпимост (в смисъл отсъствието на религиозни противоречия сред управляващата прослойка), добро финансово състояние и пр.⁸³ Подобна оценка говори за по-умерено мнение в сравнение с крайно негативното отношение към завоевателите, отразено в многобройните „Türksica-Druske“ от XVI в. Важен момент: по-нататък авторът изказва мнение, че държавата на османците може да бъде победена⁸⁴. Един от факторите за това, според него, се състои във възможността да се включат към антиосманската борба икономическите и политически потенци на балканските народи „... така че да се създаде най-голямо разрушение и намаляване на приходите и издръжката (на турската армия – б.м., В. Г.) ...“⁸⁵. Изказва се мисълта да се помогне на християните там с войска, за да се провокира отпадането им от империята, по-специално на Сърбия, България, Влашко и Молдова⁸⁶. Освободителната борба на балканските народи можела да бъде използвана за каузата на Австрия⁸⁷.

Авторът на мемориала придава голямо значение на разкриването на стопанските възможности на Югоизточна Европа, където народите били богати на „Prgoviant“ и войска и биха могли да изхранват немските държави с месо, зърно, вино, сол и други продукти⁸⁸. Селскостопанските продукти на

тези народи биха могли да се обменят срещу немски стоки или оръжие на пазарите в Кьолн и Хамбург⁸⁹, като не бивало да се забравя факта, че местните търговци „били съвсем невежи и несамостоятелни“⁹⁰.

Тези и други подобни бележки в текста подсказват за съществуването на ограничен търговски обмен през Средна Европа през XVI в., в който частично и конюнктурно са включени някои балкански територии, особено тези на север от Дунав. Те потвърждават тезата за активния търговски баланс на Турция спрямо немските княжества. Народите от Югоизточна Европа насочват, както показва този мемориал, износните си продукти към пазарите и транзитните центрове в Трансилвания и Унгария през Влашко и Молдова. Този търговски път придобива голямо значение за тях през следващото столетие, когато и Средноевропейският регион (Германия, Полша, Австрия) се отваря за балканския износ. Сведения за преки контакти между Саксония и Югоизточна Европа през XVI в. не са известни, но някои данни – например за търговията с волове от Молдова и Влашко и със зърнени храни към Унгария и Чехия⁹¹, а също така и данните от проучванията върху търговията на Силезия към Ориента⁹² очертават предположението за непреки и спорадични търговски връзки на балканските области със Саксония, която още от XV в. се е снабдявала с месо и зърно от Силезия. Възможно е Саксония да е получавала тези продукти от по-далечни места, например от Балканския регион, чрез подобно посредничество.

Доколко обществеността в княжество Саксония е била информирана за събитията в Югоизтока на Европа? Точно през 1594 – 1595 г. на Балканите започват вълнения – в Банат, Албания, Македония, по-късно във Влашко и Северна България, където през 1598 г. избухва голямо въстание. Емисари на балканските народи установяват контакти с папата, със Сигизмунд Батори, княз на Трансилвания, с руския цар и с Рудолф II, с предложения за обща освободителна акция⁹³. Саксонските князе са били положително добре информирани за това чрез своите агенти във Виена. Сведения за положението в Югоизточна Европа се черпят най-вече от „Neue Zeitungen“ („Нови вестници“), от информацията на търговци, пътуващи и войници или от кореспонденцията с някои протестантски князе⁹⁴. По-известни информатори на саксонските курфюристи през втората половина на XVI в. са Лазарус фон Швенди (главнокомандващ австрийския контингент в Унгария), Ханс Унгнад (протестант, избягал от Австрия през 70-те години поради рекактолизациата там), Кристоф фон Карловиц, Йохан Камерарийус и д-р Йохан Цезиус (имперски вицекапцлер при Максимилиан II)⁹⁵. За актуалността на турската опасност в Саксония говори и появата на многобройни „Turcica-Schriften“ през периода 1593 – 1598 г., издадени в Йена, Витенберг и Лайпциг – например тези на М. Дресер, декан на философския факултет в Йена (1566 – 1574 г.), Г. Мюлиус, професор в теологическия факултет на града (1589 – 1601 г.), С. Геснер, проповедник във Витенберг от 1595 г.⁹⁶ и др. Тези съчинения с полемичен или теологичен характер, дори и чисто информативни, дават на изследователите възможност да проследят очертаващите се

нови тенденции в общественото мнение не само в Саксония, но и сред широките кръгове от населението в немските княжества в края на XVI в., а именно: интерес към Ориента и неговите народи, политически оптимизъм в конфронтацията с османците, нов поглед към контактите с османците и пр.

Териториална политика в Саксония през втората половина на XVI в. Времето на управление на курфюрст Август (1556 – 1586 г.) е време на стопански и културен разцвет на Саксония. Тя печели много от разрасналата се търговия с Полша и Русия. Капитал от големите южногермански фирми се влага в металодобива на Ерицбурге. Лайпциг се превръща в най-големия център на търговския обмен с Източна и Западна Европа в Саксония. Плановите на курфюрст Август за монополизиране на търговията с подправки от Ориента и стопанската му политика, развиваща кълновете на ранния капитализъм в промишлеността, осигуряват добро икономическо развитие на саксонските земи, облагодетелствано отчасти и от стопанското активизиране на средно- и западногерманските области в резултат на Великите географски открития.

Основни моменти във вътрешната му политика са: развитие на домениалното стопанство като база за икономическото процъфтяване на княжеството, укрепване на областната организация (с което изтласква още повече феодалното имение като стопанска единица) и развитие на централизирано териториално управление, в което съветниците и секретарят да имат ръководно положение. Висш административен орган е Тайният съвет, създаден през 1574 г. В съответствие със съсловното си устройство, държавата има разделени финанси – тези на съсловията, образувани от приходите на домена му. Спрямо съсловията е провеждана умерена политика, зачита се най-важното им право – на свободно данъчно облагане.

Договорът от Наумбург (1554 г.) регулира отношенията с Ернестинския клон на династията в политически и териториален аспект. Той установява размера на „турската“ помощ за двете части – за княжеството 65 конници и 307 пехотинци, за херцогството – съотв. 30 и 198⁹⁷. В резултат на смекчаване условията на капитулацията от Витенберг (1547 г.) отношенията с Ернестините се подобряват значително.

За периода на управлението си курфюрст Август успява да погаси 1 600 000 фл. дългове и да остави на сина си почти толкова голямо наследство въз основа на активна стопанска политика и ефективно управление. „Турските“ данъци се отделят от постъпленията на териториалните взимания, т.е. не се обявяват нови поради данъчната претовареност на населението – по преценка на владетеля. Освен това при включване на имперските плащания към териториалната каса самият княз и съсловията определят размера и срока на плащане, докато, въведен като централизирано финансиране за хазната на империята, „турският“ данък е фиксиран без право на промяна от страна на териториалната администрация и владетеля. Така е предадена „турската“ помощ през 1557 и 1559 г., също и през 1566 – 1567 г.,

когато Саксония е обложена допълнително с издръжката на изпратения в Унгария отряд. През 1576 г. е удължено облагането с данък върху производството на бира още 6 години и на териториалния (поземлен) данък за още 3 години поради решението на Райхстага в Регенсбург за нова финансова подкрепа за империята. Предполага се, че „турската“ помощ за 1582 г. е доставена от домениалните приходи на курфюрста, понеже не се споменава за такава в актовете на ландтазите от периода 1576 – 1587 г.⁹⁸ До 1594 г., когато се удължават въведените основни териториални данъци с цел попълване на изпразнената хазна предвид турската опасност, извънредната помощ от княжеството, участващо в „Kreishilfe“ в размер на 207 000 фл. годишно, се изплаща от събраните дотогава редовни постъпления от съсловията. Т.е. почти 1/5 от редовните приходи на княжеството отиват като военна помощ и тя се предоставя редовно през първите шест години (1592 – 1598 г.) на войната, за разлика от повечето протестантски територии. Последното изплащане на „турската“ помощ е през 1605 г., и то пак за сметка на приходите от редовните данъци, които отново се събират за следващите 6 години. Този факт говори за невъзможността от допълнително данъчно облагане на съсловията с оглед на показаната многократно от тях съпротива, отразена най-пълно в актовете на ландтазите.

В заключение ще добавим, че превръщането на „турските“ данъци в териториални завършва в общи линии в края на XVI в., и те се изплащат вече от постъпленията на съсловията, а не от личната каса на курфюрста, което влияе дестабилизиращо върху социалния мир в княжеството. Включването на мотива „външна опасност“ в политическите акредитиви на саксонските владетели ускорява определено преодоляването на съсловния дуализъм в политическото устройство и реализацията на ранноабсолютистките им стремежи през XVII в. Подобни са и тенденциите в херцогство Саксония, където обаче вътрешнополитическите проблеми заемат централно място в комплекса от политически алтернативи пред Ернестините. В повечето случаи „турските“ пари и главните имперски данъци остават неизплатени поради неблагоприятното финансово положение на херцогството⁹⁹, особено тежко след войната за Гота между някои местни родове.

III период. Централно политическо събитие за империята през XVII в. е 30-годишната война. Опасността от турска инвазия през XVII в. отстъпва на заден план и това променя коренно релацията „протестантска политика и турска опасност“ на райхстазите. След 1648 г., когато конфесионалните противоречия са преодолен до голяма степен, отпада напълно и моделът на кондиционно гласуване на имперските данъци. Турската опасност се превръща в един чисто външен фактор за имперските територии. Османската империя е включена след 1699 г. като второстепенна сила в европейската политическа система. Вестфалският мирен договор от 1648 г. легализира суверенитета на държавите в империята и стабилизира още повече териториалната власт в тях. На базата на това може да се каже, че през XVII в. турският проблем се проявява в чисто военен, отчасти и в териториален

аспект. В противовес на това обаче се развиват първите преки икономически контакти с народите на Османската империя, засилва се културният интерес към Югоизточна Европа. Мирът в Карловци през 1699 г. отбелязва логичният завършек на турската проблематика за Саксония и Германската империя.

Но през първата половина на века Турция все още е опасен противник за Германия и Австрия. Турският проблем присъства в дневния ред на Райхстага от 1613 г., който занимава политическите сили с въпроса за Трансилвания и нейния съюзник Портата. Новите контрибуции за императора са гласувани благодарение на оказаната от Саксония безрезервна подкрепа за разлика от протестантската партия, следваща своите преки интереси.

При избухването на 30-годишната война Саксония е в лагера на католическата партия поради проимператорската си политика, целяща присъединяването на чешките Лужици към княжеството. Херцогството обаче подкрепя обединените около Пфалц протестанти. Османската империя се оказва въвлечена в германско-чешкия конфликт. Новият чешки крал Фридрих Пфалшки, въстаналите съсловия в Чехия и техните протестантски съюзници в Германия осъществяват контакти не само с унгарските, австрийските и трансилванските съмишленици, но и с Портата посредством посредничеството на Габор Бетлен, трансилвански княз (1613 – 1629 г.)¹⁰⁰. През юни 1620 г. в Прага се появяват двама турски пратеници с цел създаване на общ антихабсбургски фронт.

Протурската ориентация на конфедерираните протестанти предизвиква силен протест от страна на католическата Лига и нейните съюзници. Но през ноември 1620 г. чешкото въстание е потушено, Бетлен сключва мир с Виена (декември 1621 г.). Въпреки това той не отхвърля предложението на включилите се във войната Швеция, Франция и Англия да се създаде втори фронт за императора в лицето на Османската империя. Такъв не се осъществява, защото през 1625 и 1627 г. Портата подновява мирния договор с Австрия. Интересен факт е, че във военните действия на коалираните сили срещу императора през есента на 1626 г. участва като един от главнокомандуващите херцог Ернст от Ваймар¹⁰¹, а във войската на трансилванския княз – отряди от Влашко и турски части. През 1629 г. Дания сключва мир с императора, а Бетлен умира малко по-късно.

Предполагаме, че Саксония осъществява през 30-те години връзка с емисари на балканските народи, които кореспондират с граф Шварценберг, от 1631 г. военачалник на словенско-хърватската граница, и с граф Филипп фон Мансфелд, императорски главнокомандуващ в Рааб¹⁰². С последните поддържа връзка пълномощникът на балканските народи Тарноски от Босна. Той пребивава през 1632 и 1634 г. във Виена по поръчение на босненци, власи, албанци и др., търсещи помощ при евентуално въстание. Граф Шварценберг, натоварен с реализиране на контактите с Югоизточна Европа, е посетен през юли 1635 г. от босненска делегация, точно преди отпътуването му за Дрезден, където отива с цел вербуване на саксонския курфюрст за

избора на нов император – Фердинанд III. Възможно е той да е информирал Йохан Георг I за отношенията с народите от Османската империя.

Военните действия между Австрия и Портата се възобновяват през 60-те години заради Трансилвания, подготвяща участието си в лигата на европейските държави. Войната е обявена през 1663 г., военната опасност води съсловията в империята до ново гласуване на трикратно по-висок „Romzug“ (RM). Същото се отнася и до областите, осигурили през първите години на войната допълнителна помощ. Саксонският курфюрст Йохан Георг I (1611 – 1656 г.) изпраща за Унгария най-големия от участващите в Горносаксонската област отряд от 1161 пехотинци и 297 конници, които вземат участие в освобождаването на Нейтра – Льовенц (май – юни 1664 г.) и в заключителната битка при прохода Св. Готар. Военният конфликт с Турция ускорява изграждането на постоянна войска в Саксония през втората половина на XVII в. Юридически това е установено с едикта от 1654 г. За издръжката ѝ се събират по 1 500 000 талера годишно от съсловията.

Увеличената данъчна тежест предизвиква съпротива в различни форми. Много показателен е примерът на областта Глаухау, където съсловията отказват събирането на „турската“ помощ в продължение на 20 (!) години (1661 – 1681 г.)¹⁰³. Сумите в княжеството се отделят от постъпленията на териториалните данъци. Град Глаухау гласува през 1662 г. т.нар. данък от 6 пфенига, но селяните от околността го отхвърлят чак до 1681 г., когато Домът Шонберг, владетел на областта, счита случая за приключен. Това са единствените архивни данни за отказ на „турските“ пари в княжеството, свързан с още една причина – издръжката на постоянна саксонска армия.

Новата война с османците избухва през 1682 г. отново заради Трансилвания, оспорвана от Унгария, Портата и новия трансилвански княз Апафи. Предстои обсада на Виена от османците. Саксония участва с войската си от 10 500 души, а издръжката ѝ се поема от съсловията, гласували през юни 1683 г. двегодишни облагания на имуществото и печалбите от търговската дейност.

След победоносното освобождаване на столицата на 12 септември 1683 г. курфюрстът отпътува за Дрезден, посрещнат триумфално от поданиците си. Събитието е отразено обстойно в песни и съчинения, в първите листовки (Flugblätter). Ето така описва смелостта на владетеля една народна песен:

„Когато Саксония узна това,
че турчинът е пред Виена,
тя веднага се въоръжи,
тръгна незабавно
и много кучета бяха спрени...“¹⁰⁴

Саксония се включва с военния си потенциал към обединената европейска армия през 1686 г., като договорът с императора е подновен през 1691 и 1694 г. Ернестините се задължават с осигуряване на отряд от 2000 души в продължение на 3 години¹⁰⁵. Обединените саксонски сили шурмуват през 1686 г. Пеща и Буда, оказват неопценима помощ при освобождаването

на Морей (о. Крит). След 1689 г. повечето войници са изпратени на Западния фронт срещу французите.

Интересен откъс от саксонската военна история представляват двата похода на младия курфюрст Фридрих II Август, наречен Силния (1694 – 1733 г.), през 1695 и 1696 г. в Унгария, където той е изпратен като командващ австрийската армия¹⁰⁶. Първият поход завършва неуспешно, въпреки това и следващата година нему е поверена имперската армия и нови 12 000 души контингент саксонски войници. Обсадата на Тимишоара обаче не успява да се увенчае с успех. Само изборът му за полски крал възпира смелия и честолюбив курфюрст да продължи кампанията си срещу турците. Но както осведомяват изворите¹⁰⁷, той изпраща саксонски части за участие във военните действия в Унгария и през следващите години.

Влиянието на турската опасност върху вътрешнополитическото развитие на княжеството през 90-те години е главно по посока на запазване на съсловното влияние и на тази база – и на известен дуализъм в системата на укрепващия княжески абсолютизъм. За разлика от редица други територии в Саксония абсолютизмът от края на XVII в. се развива с подчертано съсловно влияние. До началото на XVIII в. това се извършва главно в контекста на „турските“ войни от 60-те до 90-те години. Тази тенденция е манифестирана например на заседанията на ландтага в Дрезден през 1661 г., където съсловията отново извоюват правото си да заседават без предварително допитване до владетеля и редица други привилегии¹⁰⁸. През 1694 – 1695 г. съсловията получават право на участие в решенията на външнополитическите въпроси и свободно данъчно облагане, т.е. единствено по тяхно усмотрение облагане с извънредни военни и други контрибуции. Турската опасност не оказва предишното стабилизиращо влияние върху териториалното управление както през XVI в., понеже тук играят роля някои чисто вътрешни фактори. Освен това тя определено отстъпва по интензивност пред новите военни „трусове“ – войните с Франция през втората половина на века, отношенията на Саксония с Бранденбург и с Полша. Конфесионалните проблеми са решени окончателно след 1648 г. и по този начин войните с Турция не оказват повече влияние върху вътрешнополитическото и социално развитие на саксонската държава. Те не се възприемат като алтернатива за териториалната цялост, а като елемент на политически престиж – особено характерно за управлението на курфюрст Фридрих II Август.

II. ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА В ТЪРГОВСКИЯ АРЕАЛ НА САКСОНИЯ ПРЕЗ XVI И XVII В.

Търговските контакти на Саксония и нейната метрополия Лайпциг са отразени в изворите едва от средата на XVIII в.¹ За XVI и XVII в. изворите данни са изключително оскъдни, но редица податки в саксонски извори от края на XVI в. и в изследвания върху търговията на полските земи² сочат възможни по-ранни търговски отношения между балканските страни и източната част на Средна Европа.

Този въпрос може да бъде изяснен повече тезисно, отколкото конкретно-исторически поради крайно ограничената изворова база. Но допълнителни проучвания, например в архивите на градове като Лвов, Гьорлиц и други – транзитни точки в стоковия обмен между тези региони, биха хвърлили повече светлина в тази област.

Издигането на Лайпциг като търговски център в Средна Германия от XVI в. нататък се основава върху действието на два фактора – стопанското процъфтяване на саксонските земи и промените в насоките и съдържанието на немската и европейската търговия през XVI в. Благоприятното географско положение на града – междинен кръстопътен пункт на големите търговски пътища на Европа в посока Изток – Запад и Север – Юг – и многобройните княжески и императорски привилегии са спомагателни импулси на този процес.

Развитието на раннокапиталистически отношения в областта на металодобива и металопроизводството (системата на аваңсиране), в рударството в горносаксонските области и центрове Хемниц, Цвикау, Ерфурт, Гьорлиц ускорява образуването на специализирани търговско-производствени зони в Саксония, които се включват в международния търговски обмен на немските земи, ориентиран, за разлика от средновековната търговия, към масово потребление на по-евтини стоки и към по-ефективно разпределение на производствения процес.

Търговията на Средна Германия променя своите акценти главно под влияние на географските открития и упадъка на левантийската търговия след завладяването на Балканите от османците³. В световната търговия се издигат държавите, свързани със завладяването на Новия свят като Испания, Португалия, по-късно Холандия и Англия. Традиционният стоков поток от Италия през Югозападна Германия, осигуряващ ориенталски стоки за европейските купувачи до XV в. е преустановен, без да замира напълно, а югозападните немски градове Нюрнберг, Франкфурт на Майн, Кьолн и др. се издигат като важни транзитни центрове на колониалната търговия в империята в противовес на замиращата ханезейска активност. Така стоковият поток се пренасочва по посока Изток – Запад, а това облагодетелства Лайпциг. Част от търговския обмен между Източна и Западна Европа преминава през Балтийско и Северно море и към него се включват нови страни – Полша и Русия. Търговията на балтийските страни с колониални стоки преобладава в сравнение с тази по суша през Средна Германия.

В хода на разширяване на вътрешноевропейските стопански връзки въз основа и на разрастващото се раннокапиталистическо производство в Средна и Западна Германия се повишава търсенето на аграрни и други продукти като зърно, дърво, месо, лен, суровини за промишлеността от стопанските райони на Източна и Югоизточна Европа. От голямо значение е факта, че Османската империя не провежда меркантилна политика и че европейските страни намират там благоприятни възможности за пласмент на своята стокова продукция.

За европейската, респ. немска търговия към Балканите е много важен и фактът, че в Турция „революцията“ на цените започва 10 – 20 години по-късно, отколкото в Германия – около 1550 г. до 80-те години на XVII в. Освен това в Османската империя повишението не е така драстично, както в Европа (три пъти на аграрните продукти и два пъти на промишлените в сравнение с тези в Германия от средата на XV в.), което стимулира експорта на селскостопански произведения от Балканите и обратно – на индустриални стоки от Средна Европа – явление, започнало да се проявява около средата на XVII в.

Една съпоставка на цените във Виена и на Балканите от средата на XVI в. до средата на следващото столетие⁴ показва, че за Югоизточна Европа е особено печеливша търговията със зърно, добитък (воллове⁵), сол, месо, кожи и вълна с европейските страни. В България например тези продукти имат три пъти по-ниска цена от тази във Виена. Подобни благоприятни условия биха облагодетествали обективно экспортната дейност на Лайпциг с индустриални артикули към Балканите през XVII в. Въпреки това архивните и други източници не подкрепят подобна теза по-рано от средата на XVIII в. Всъщност външната търговия на големите производствени и транзитни центрове на Германия през XVI и XVII в. не е изследвана в сравнителен план⁶, не са проучени докрай и австрийските, румънските и полските архиви. Ето защо въпросът за по-ранни търговски контакти между Саксония и Балканите остава открит. Обстоятелството, че экспортната търговия на Лайпциг до края на XVII в. е насочена главно към Източна и Западна Европа, а в южна посока не се простира по-далеч от Полша и Унгария, се дължи на следните причини:

1. Европейско-германските стопански взаимоотношения

В териториите на империята се наблюдават от втората половина на XVI в. тенденции, забавящи капиталистическото развитие – последица от Великите географски открития, които изместват центъра на европейските търговски пътища към крайбрежните държави. Германия не е обединена нито икономически, нито политически, развитието на отделните ѝ територии е както и преди небалансирано. Ето защо империята не е в състояние да установи свое стабилно икономическо присъствие в Османската империя през XVI в., а през следващото столетие приоритетни във всички области на развитието ѝ се оказват събитията и последиците от 30-годишната война. Някои немски княжества като Саксония, Бранденбург-Прусия и Австрия развиват едва от края на XVII в. по-успешна меркантилна политика, компенсираща рефеодализационни процеси (второто „закрепостяване“ в аграрната област, политическия дестабилитет и др.).

Забавеният темп в икономическата и отчасти в политическата област и частичната рефеодализация в териториите на империята обуславят изоставането на Германия в икономическо отношение от другите европейски държави и обясняват факта, че до края на XVII в. нито един немски търговец не стига до Долнодунавския басейн, докато в същото време Франция, Анг-

лия и Холандия полагат чрез капитулациите, сключени със султана, основите на икономическото си присъствие в Турция. Търговската метрополия на Средна Германия – Лайпциг, осъществява едва тогава стопански контакти с Югоизточна Европа, когато западните, източни и югоизточните части на континента се обръщат с лице към търговските центрове в Средна Германия. Този процес се извършва не по-рано от средата на XVII в. Той е базата на икономическия и търговски просперитет на Лайпциг, респ. на търговските му връзки в югоизточна посока към Балканите.

2. Нивото на развитие на саксонската манифактура през XVI и XVII в.

Още през 70-80-те години на XV в. Саксония изнася метали, главно сребро, чак до Италия и Средиземноморието и е обвързана в лицето на най-добрите си предприемачи като Мартин Рьомер⁷ с активния северногермански търговски капитал. През XVI в. главно перо в износната продукция на Лайпциг е текстилът (металодобивът запада след вноса на благородни метали от колониите). През следващото столетие експортът на текстилни произведения достига далечни области на Европа. Хемниц, център на западносаксонското текстилно производство, поддържа още от XVI в. стабилни връзки с фирми от Нюрнберг и Аусбург, които изнасят саксонския бархет и лен в Ориента и в Източна Европа (Русия, Полша, Силезия). Но с югоизточните части на континента търговски контакт се осъществява чак през XVIII в.

Саксонската манифактура ознаменува своя разцвет едва в края на XVII в.⁸ Това е причината, поради която по-рано от този период експортните продукти на Саксония не могат да достигнат по-далечни от източно- и средноевропейските пазари. В края на XVII в. в Лайпциг се появяват първите търговци от Ориента⁹. За масовото им привличане главна роля изиграва промишленият „бум“ на текстилното производство, приспособяващо се към пазарните условия в Османската империя. Към Балканите се насочват и някои западногермански стоки чрез посредничеството на Лайпциг.

3. Монополното положение на Виена в търговията с Ориента

Немски, респ. саксонски търговци не се проявяват в реализирането на далечни търговски контакти поради търговските привилегии на столицата и на редица центрове на търговията с Югоизточна Европа като Вроцлав, Краков, Лвов и др. След основаването на Първата ориенталска търговска компания (1667 г.) Виена привлича все по-силно експортните продукти на завладените турски провинции. И през XVIII в. Виена остава главен конкурент на Лайпциг в стокооборота от и към Югоизточна Европа.

4. Лайпциг като транспортен център на западноевропейската и немска търговия

Лайпциг се издига повече в резултат на пренасочването на европейските стокови отношения, вкл. и на вътрешнонемските, през XVII в. не

толкова като център на местен експорт към съседните държави, колкото като важен транзитен пункт на стоки от Западна Европа (Франция, Англия, Холандия) и от различни части на Германия той придобива значение за ориенталските търговци. По този начин осъществяването на контакти с Балканския регион е вторият етап, следващ издигането на саксонската метрополия в европейско-немската стопанска конюнктура.

5. Военните действия на Балканите и несигурната политическа ситуация, както и голямото географско отстояние

Саксонските предприемачи търсят поради тези обстоятелства по-сигурни инвестиционни обекти за своите капитали. Силезия и хабсбургска Унгария с центрове Вроцлав и Буда са крайните точки на директния или недиректен експорт на Лайпциг в югоизточна посока през XVI в.

В контекста на казаното дотук е обясним фактът, че Саксония развива стопанска активност в сферата на европейската и вътрешнонемската търговия, а по отношение на Югоизточна Европа тя има пасивен баланс, т.е. експортът идва от страните на Османската империя. Потвърждение за това са масовият износ на добитък (волове) от Молдова, Влашко и Унгария за Шлезия и оттам към Западна Европа (евентуално и през Саксония), износът на селскостопански продукти и на суровини към Средна Европа през XVI и XVII в. и др. Според някои изследвания, вероятно и Саксония, свързана традиционно с източноевропейските територии, е получавала месо и зърнени храни както през XV в., така и по-късно¹⁰. Мемориалът на Абрахам Бок от 1594 г. също ориентира към подобно предположение.

Причините за по-късните търговски връзки на Лайпциг с Югоизточна Европа се крият и в още едно важно обстоятелство – социално-икономическото развитие на балканските провинции, рефлектиращо в стопанската им активност. Свободното развитие на стоково-паричните отношения на Балканите, а оттук и на значителни търговски капитали е възпрепятствано от стабилизирането на феодалните отношения в града и селото, строгата регламентация на стопанската дейност, увеличаващия се европейски внос от края на XVI в. и политиката спрямо местното население. Капитали се натрупват главно в непроизводствената сфера (морската и сухопътната търговия), а лихварският капитал руинира производителите.

Въпреки това от втората половина на XVI в. се очертават икономически промени, главно в стопански развитите области, изразени в известно стабилизиране на самостоятелните производители. През XVII в. местната стопанска инициатива вече изтласква посредническата търговия на италианци, евреи и др. Балканският износ отначало е слаб и ограничен, но преобладава въпреки това над вноса на европейски стоки. През XVI и XVII в., както сочат някои проучвания¹¹, Османската империя има активен търговски баланс спрямо Средна Европа.

Логично ще акцентираме повече върху търговския поток от Балканите към Средна Европа през указания период.

Търговията на балканските страни с териториите от Средна и Източна Европа върви по следните пътища:

1. От Молдова през Яш или Хотин – Лвов – Краков – Вроцлав – през Гьорлиц до Лайпциг.

2. От Влашко – Трансилвания (през Сибиу и Брашов) – Буда и Пеща – Братислава – Прага – Лайпциг. От Прага и Лайпциг тръгват отклонения към Нюрнберг и Аугсбург с удължения към Триент, Хамбург, Торун и Гданск.

Старите търговски пътища Белград – Ниш – София – Пловдив – Цариград и река Дунав се използват по-рядко от местните търговци поради военните действия и конкуренцията на евреи и дубровнишки търговци.

Основите на търговската магистрала България – Влашко – Трансилвания – Унгария са положени от стопанската и търговска дейност на „саксите“ в Трансилвания¹², първото немскоезично уседнало население на Балканите. Появилите се през XII в. сакси основават свои поселения и в Молдова, Сърбия, Босна, Македония, Югозападна България и Черна гора. И до средата на XVI в. те конкурират успешно местните търговци в Трансилвания.

По линията България – Унгария най-важни транзитни и обменни центрове са пазарите по границата на Трансилвания и Унгария и в самата Унгария, въпреки военната ситуация там. Балканската търговия към Средна Европа се активизира от средата на XVI в. В изворите нейните носители са упоменати като „гърци“, но са с различна национална принадлежност. Някои от тях усядат в градовете на Трансилвания и Унгария и постепенно се интегрират стопански. Те осъществяват търговски контакти с Виена и със среднонемските територии. Балканските търговци успяват, въпреки привилегиите, дадени на австрийските търговци, да заемат от края на XVII в. монополно положение в някои сфери на унгарската търговия, например в търговията с животни и вино. Българите заемат равностойно място сред тях от края на XVIII в. Техни големи колонии има в Дебрецен, Копице, Егер, Пеща. Трансилвания и Унгария представляват първия етап на проникването на балканските търговци към Средна Германия.

Както показват изследванията върху стопанските връзки на Лайпциг през XVI в., за саксонската търговия към Югоизточна Европа по-голямо значение има търговският път през Полша и Силезия – т.нар. „Висок път“. Тези връзки са традиционни и се активизират от втората половина на XVI в. А именно Силезия и Полша осъществяват обменна търговия с Османската империя още през първите векове след завладяването на Балканите. Лвов и Вроцлав са главните центрове на полската търговия с Молдова, Влашко и земите на юг от Дунав. Търговци от тези страни (арменци, гърци, молдовци и власи) са упоменати в списъците на жителите на Лвов¹³ още в края на XV в. Според проучванията на Ян Нистор и Х. Вент имаме сведения за доставка на добитък от Молдова за Кьолн през Вроцлав (1409 г.), а през 1426 г. – пак оттам за Лайпциг. Значителни количества стоки като коприна, подправки, вълна, памук и др. се доставят от арменски и еврейски търговци през целия XVII в. за Полша и Силезия. Силезия контактува стопански и с

Унгария, Трансилвания, Северно море, а чрез Лайпциг – европейския Запад, дори с Венеция и Средиземноморието. Контактите през България до Цариград са затруднени след завладяването на пристанищата Кафа (Акерман) и Килия (съотв. 1475 г. и 1484 г.) от турците, но такива положително са съществували, макар и спорадично, през XVI в.

Търговски артикули в стоковия поток към немските земи, освен споменатите, са още кожи и восък. През XVI и XVII в. преобладава износът на животинските продукти от балканските страни, а от Молдова – износът на сол. През XVII в. в Европа се засилва интересът към суровините, главно памук, вълна и коприна. Търговията на Лайпциг с вълна и добитък от източната част на Средна Европа е толкова развита, че през 1615 г. градът се сдобива с привилегията да има специален пазар за вълна, а десет години по-късно – и за животни (коне и добитък). В следващите години от Лайпциг се изнася вълна дори за Англия. Разцветът на саксонската манифактура, на текстилната продукция през по-късния XVIII в. е тясно свързана с доставката на памук, вълна и прежда от Македония и Гърция¹⁴.

В тази посока Лайпциг изнася текстилни продукти, златни и сребърни предмети, неблагородни метали, стъкло, порцелан и колониални стоки. Поради увеличаващия се стоков асортимент в търговската метрополия на Саксония в началото на XVIII в. нараства числото на търговците от Средна и Югоизточна Европа. Вътрешните области на Османската империя се включват към 80-90 те години на века в стокооборота на Лайпцигския панаир¹⁵.

В заключение ще посочим, че за установяването на търговски отношения между немските земи, респ. Саксония, и балканските провинции на империята по-голямо значение има търговската активност на чуждоземците. Такива отношения са установени най-рано от средата на XVIII в., защото предполагаемите от нас по-ранни контакти, основаващи се върху изворови и други податки, не дават достатъчно основания за нова датировка в историческата наука. В този случай едни по-нататъшни изследвания по въпроса ще си кажат „думата“.

III. ОБЩЕСТВЕН, КОНФЕСИОНАЛЕН И КУЛТУРЕН АСПЕКТ НА ОТНОШЕНИЯТА НА САКСОНИЯ С ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА ПРЕЗ XVI И XVII В.

Темата за отношенията между Саксония и Югоизточна Европа през XVI и XVII в. включва и мирните контакти, осъществяващи се във времето на продължителна военна конфронтация с османците. Те са от различно естество, но могат да бъдат проследени в три основни аспекта: обществен, конфесионален и културен. Тук ще разгледаме по-конкретно следните моменти: контактите на немските реформатори с източноправославната църква и балканските народи от XVI до началото на XVIII в. и обществения резонанс на австро-турските войни в Саксония.

Общественият аспект на посочената проблематика представлява

голям интерес за нас, не само защото е най-слабо изследван досега, но и защото неговото проучване очертава различни пластовете на взаимодействие на различни фактори в общественото развитие. Това става възможно благодарение на привлечените разнообразни извори, различни по характер, които представят отношението към външната заплаха най-общо на две нива: официално и „низово“ (масово, народно) ниво. За целта са проучени: кореспонденцията на някои от курфюрстите¹, материали на княжеската канцелария², политически, конфесионално-полемични и други съчинения върху Османската империя с автори саксонци или издадени в Саксония³, университетски трудове⁴, пътеписи⁵, „турски“ песни, молитви и пр. В очертаните в тези извори гледни точки относно турската опасност рефлектират по специфичен начин създадени политически, културни и религиозни представи. В крайна сметка отношението на саксонската общественост към този феномен дава представа за степента на мобилизация, вътрешна и външна, на саксонското, респ. обаче и на немското общество както като цялостен организъм, така и като реакция на структурните му елементи в условията на османската инвазия към Средна Европа. Именно в този план темата изобщо не е анализирана. Проученият изворов материал дава възможност да се направят редица начални изводи, които ще търпят развитие с оглед на непълно изследвания изворов фонд и оскъдната литература по въпроса⁷.

Културно-религиозният аспект на проблематиката е предмет на повече внимание от страна на историографията – немска и балканска⁸. Предвид казаното по-горе ще го представим в рамките на едно по-общо изложение.

1. ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ НЕМСКИТЕ РЕФОРМАТОРИ И ИЗТОЧНОПРАВОСЛАВНАТА ЦЪРКВА ПРЕЗ XVI – НАЧАЛОТО НА XVIII В.

Основни моменти на тези отношения са: контактите на теолозите от Витенберг, на редица хуманисти, а така също и на университетите в Йена и Лайпциг, най-известните центрове на образованието в Саксония, с представители на православната църква, и дейността на пиетистите от Хале сред балканските народи в началото на XVIII в. Основата на тези отношения е създадена: в областта на теологичната концепция – посредством схващанията на М. Лутер за същността на църквата на Христа⁹, които подготвят нов подход към източноправославната църква като институция на балканските християни; в конфесионалната област – чрез плановете на реформаторите за уния и мисионерство на Балканите; в обществено-политическата област – чрез стремежа на най-активната част от обществеността в Югоизточна Европа – духовенство и интелигенция, към получаване на по-високо образование, преодоляване на културната стагнация и национално освобождение.

Православната църква е единствената самостоятелна институция на балканските християни през вековете на робство и като такава тя защитава не само християнската вяра, но и представя национално-освободителните стремежи на тези народи.

Още първите контакти с дейци на протестантството в Саксония показват преплитането на конфесионални и политически интенции. През XVI в.

Цариградската патриаршия, осъзнаваща себе си като основен идеологически център на православието, се стреми към разширяване на международния си престиж. Нейни представители търсят съмишленици в борбата не само за запазване на православната вяра, но и установяват контакти с обществените среди в Централна и Източна Европа, дори конфесионално различни, с цел подготвяне на почвата за успешна освободителна акция на балканските християни.

Както сочат изследванията¹⁰, патриарх Йоасаф II (1555 – 1565 г.) реализира, в рамките на съставен цялостен план за информиране на европейската общественост относно положението на Балканите, отношения с дейци на лутеранството и с руската църква (може да се предполага среща с Иван IV Грозни през 1561 г.). Особено важна роля тук играе мисията на Димитър Мизица¹¹, който е изпратен във Витенберг през 1558 г., за да се запознае с лутеранското учение. Предполагат се обаче и по-далечни цели от декларираните конфесионални¹². В случая мисията му е посрещната положително от страна на протестантските дейци, особено от Меланхтон, който проявява голям интерес към историята и положението на покорените балкански народи. Меланхтон осъществява контакти с обществените кръгове в Унгария, Трансилвания и на Балканите, изхождайки от стремежа на протестантската църква да разпространи своето учение сред народите в Югоизточна Европа и да постигне, на първо място, разбирателство с тяхната църква¹³.

След своето завръщане от Германия той се установява вероятно в Трансилвания, където превежда протестантска литература на кирилица, но развива и политическа дейност, присъединявайки се към плановете на молдовския княз за въстание¹⁴. За тази цел Мизица осъществява две срещи с император Максимилиан II – през 1560 и 1561 г.¹⁵, поддържа връзки с известния хърватски реформатор Ханс Унгнад и с неговия агент във Виена Амброз Фрьолих. Предполагаме определено, че молдовският княз Хераклидес е бил известен и на саксонската общественост, защото според някои сведения¹⁶ той е бил удостоен с честта да обяви през 1562 г. за „poeta laureatis“ редица известни саксонски литератори. Освен това той е бил и във връзка с протестантския деец Каспар Пойцер, за да създаде с негова помощ протестантско училище в Котнар¹⁷. Но връзките на Мизица и Хераклидес с реформаторите и обществеността в Саксония прекъсват след смъртта на молдовския княз през октомври 1563 г., след което нямаме сведения и за Димитър Мизица.

Следващ етап в развитието на отношенията са контактите между теолозите от Тюбинген М. Крузий, Я. Андреа, Хербранд, Бренц и др. и Цариградската патриаршия. Крузий води от 1572 до 1593 г. кореспонденция с висшето гръцко духовенство, която освен религиозното си съдържание представя важна информация за историята и културата на балканските народи¹⁸. Особено ценен за нас е неговият труд „Tugsoegaesia“ („За Турска Гърция“, 1584 г., Базел), който за това време е единственият извор по някои съществени въпроси от българската и гръцката църковна история. Гръцки духовници посещават през 1572 – 1580, 1586 – 1587 и 1599 г. Тюбинген.

Посочените контакти са повече епизодичен момент в църковната и политическа история на балканските народи в сравнение с влиянието на Реформацията в граничните зони на империята – Хърватско, Словения, Трансилвания, отчасти Молдова и Босна. Те имат повече опознавателен характер и остават без реални последици за поробените християни. И двете страни остават трайно обвързани към религиозните си догми въпреки установения контакт и интереса от страна на личности като Крузий, Хераклидес и Димитър Мизиеца. Немската Реформация не успява да изгради за себе си последователно мнение по въпроса за освобождаването на балканските християни¹⁹. Нейната позиция е предимно абстрактно-теологична и касае приоритетните религиозни интереси на протестантското учение в конфесионален и пространствен аспект. От друга страна, и гръцкото духовенство се придържа стриктно към традиционните постулати, а за християните новото учение в Германия е чуждо и понякога враждебно. Тази страна на отношенията между протестантската и източноправославната църква оказва влияние и върху контактите на немските пиетисти с Балканския регион в началото на XVIII в.

Но Реформацията има определен принос за развитието на националните литератури, на културно-духовните постижения и на общославянско, респ. национално съзнание на балканските народи – главно за тези славянски общности, които се намирали в по-близкия обсег на немското културно влияние²⁰. Преводите на протестантски катехизиси, на Библията, на църковни песни и пр. на роден език водят до утвърждаване на националния език, основата за национално съществуване и просперитет. Така например Словения и Хърватско поставят началото на националните си литератури под влияние на Реформацията – първите книги на роден език се печатат в Урах при Тюбинген²¹ (протестантски книги, първата словенска граматика от А. Бохорич, 1584 г. и др.). Само за времето от 1561 до 1565 г. там излизат 25 книги на хърватски език. Реформаторските идеи проникват в Югоизточна Европа чрез съчиненията и книгите, написани на латиница, глаголица и кирилица в печатницата на словенеца Примус Трубар в Урах. Пионерската работа на Трубар, Ханс Унгнад от Щирия, А. Далматин, Щ. Консул, Бохорич и др. е подкрепена активно от теолозите в Тюбинген и Витенберг, от хуманисти и от някои протестантски князе като Филип Хесенски и саксонския курфюрст Август²², княз Албрехт от Прусия и др., а на собствена почва – от различни обществени кръгове, предимно сред феодалната аристокрация и бюргерството с оглед на противопоставянето им срещу проникващия католицизъм. Центрове на южнославянското книгопечатане в Саксония са градовете Витенберг, Йена, Ваймар, Дрезден, Гота, Хале, Анаберг и Фрайберг²³.

Разпространението на протестантството сред народите на Югоизточна Европа служи като идеологическо оръжие против процесите на ислямизация и рекаатолизация. Идеята за южнославянско единство произведа например „Мнение на вещите лица при хърватско-словенската граница от 28.08.1559 г.“ по повод на първия превод на Библията от Шефан Консул:

„...с това (превода на Библията – б.м., В. Г.) ще се подкрепи истинската християнска религия, и по-точно светото Евангелие в цяла Турция, ще се обърнат сърцето и духът на турците към християнската вяра, ще се противопоставим на безчинствата (им – б.м., В. Г.), ще се утешат бедните заловени християни ... и може би светата вяра в Христос ще се разпространи в ... Хърватско, Далмация, Истрия, Босна, Сърбия, България, Влашко ... до Константинопол“²⁴. Но реформаторските идеи не намират трайна почва във вътрешните области на Османската империя. Те се „задържат“ в Молдова и Влашко до края на XVI в., а в Хърватско, Словения и отчасти в Трансилвания са изтласкани към средата на XVII в. от Контрареформацията, която също има голям принос за културно-историческото и национално развитие на балканските славяни.

Контрареформацията откъсва южнославянската интелигенция от центровете на протестантството в Средна Германия чрез образователните средища, особено чрез университетите в Грац и Инсбрук, основаните колегии – Collegium Croaticum в Грац (1608 г.) и Виена (1624 г.), Collegium Illiricum в Лорето (1680 г.), в Аграм (1606 г.), Вараздин (1632 г.), Pazmaneum във Виена (1624 г.)²⁵ и др. В резултат на това силно намалява броят на южнославянските студенти в университета във Витенберг, подобно и тези в Хайделберг и Тюбинген след 1603 г., следван от втори спад през 1648 г.²⁶ В иматрикулационната книга на Лайпцигския университет те намаляват много през периода 1634 – 1708 г.²⁷ През XVII в. Витенберг отстъпва пред Йена, Лайпциг и Хале като притегателен център за образование на южните славяни.

И през XVII в. в Саксония се запазва интересът към източноправославната църква. Известна ни е една среща между саксонския курфюрст Йохан Георг I и Захариас Герганос през 1619 г.²⁸ (целта на срещата не е уточнена в източника). В Лайпциг през 1676 г. излиза второто издание на теологичното съчинение на Христофорос Ангелос „De statu hodiernorum Euchridion“ („За статуса на днешните християни“) с контроверзно представен увод от издателя Г. Фелау. Един от студентите във Витенбергския университет, Й. Харпф, защитава дисертационна тема върху отношенията между Витенберг и Цариградската патриаршия при Йеремия II (1572 – 1579 г.)²⁹. Контактите с гръцката църква се оживяват от края на XVII в. и особено в началото на следващото столетие, резултат от дейността на пиетистите от град Хале.

Преди да се спрем на този важен момент в конфесионалните културни взаимоотношения, ще посочим един недостатъчно изследван в литературата върху пиетизма³⁰ аспект – обвързаността на дейността на пиетистите мисионери от град Хале с политическото управление на княжество Саксония, респ. на Бранденбург – Прусия (след 1680 г. градът е присъединен към това княжество). Както сочат някои изследвания³¹, владетелите и на двете територии, особено на обединеното княжество Бранденбург – Прусия, са финансирали с определени цели благотворителната дейност на пиетистите. В научната книжнина не е даден окончателен отговор на въпроса, доколко политическа-

та власт е подпомагала мисионерските усилия на новото религиозно течение и от какъв характер е бил проявеният към него интерес Аугуст Х. Франке (1663 – 1728 г.), ректор на университета в Хале, където от 1690 г. работят първите големи дейци на Просвещението Хр. Томазиус и Хр. Волф, основава в града няколко образователни училища (Stiftungen) – Pädagogium, Seminarium linguarum, Real-und Gelehrte Schule и др., както е един Collegium Orientale Theologicum (1702 г.), където се изучават славянски, гръцки и арабски език с цел подготовка за мисионерска дейност на пиетистите в Източна и Югоизточна Европа, Индия и Средна Азия. Известно е, че Франке е бил в тясна връзка с пруския владетел Фридрих II, който възнамерявал да разшири пруското влияние в Турция и чрез делото на мисионерите от Хале. Прусия е била заинтересована от сключване на преки дипломатически отношения с Портата, но такива по всяка вероятност са се реализирали след 1721 г.³²

Създател на идеята за евангелизиране и мисионерство на Балканите е пиетистът Хиоб Лудолф, таен дипломатически агент на херцог Ернст от Гота за годините 1683 – 1703³³. Той е един от кореспондентите на пруския крал, осведомяващ го за положението в Турция през 80-90-те години на XVII в., освен това и известен учен. Лудолф е основател на немската етиопистика, работи редом с Франке при основаването на Seminarium Orientale, където освен лингвистични се разглеждат и общи проблеми на народите от Близкия изток, Източна и Югоизточна Европа. Лудолф и някои немски учени са създатели на идеята за съюз между Германия, Русия, Персия и Етиопия срещу Турция, а неговият брат Хайнрих изпълнява дипломатическа мисия за установяване на по-тесни контакти с православната църква и пребивава с тази цел през 1688 – 1689 г. в Цариград. Там действат като мисионери от края на XVII в. до 20-те години на XVIII в. пиетистите Анхард Аделунг (от Тюрингия), Хр. Вилхелм фон Хееринг, Г. Холщайн и Г. фон Залхов. Аделунг довежда при завръщането си в Хале през 1704 г. четирима гръцки младежи. Единият от тях, който се оказал „най-сръчен“ от останалите в обучението си по определените в колегиума предмети, произхождал от Македония, и по мнението на Е. Винтер негов матерен език бил българският³⁴. Обаче амбицията на Франке да събере многобройна колония учаци се от балканските страни не се оправдали. През 1705 г. гръците напуснали Хале. С дейността на Йохан Бахщром, съратник на Франке, пребивавал в Цариград от 1728 до 1730 г. приключват мисионерските усилия на пиетизма на Балканите, без да оставят трайна следа там³⁵. Но интересът на общественоста, вероятно и на политическите среди в двете княжества и особено в Бранденбург – Прусия към източноправославната църква и балканските християни се запазва, дори и засилва предвид променената обстановка в Югоизточна Европа след свалянето на султан Ахмед II от престола през 1721 г. и подновените военни действия на Австрия и Русия срещу Портата.

След приема на гръцки младежи в Хале следват приети студенти от Сърбия, Словения, Трансилвания и Чехия. Издаването на протестантски книги на гръцки и на съответните славянски езици допринася по-нататък за

процеса на разпространение на националните езици като литературни при балканските народи през XVIII в. Ориентацията на пиетизма към просвещенските идеи (Лайбниц, Томазиус) е от голямо значение за възпитанието на първите славянски дейци на Възраждането. Чрез интереса на пиетизма към Балканския регион се поддържат контактите и в обратна посока.

Саксония не остава настрана от тези процеси. Доказателства за това намираме в многобройни примери от политическата практика и литературната дейност. Някои от дипломните работи на студентите в университетите на Йена, Лайпциг и Витенберг са посветени на славянската религиозна и политическа история като тези на Й. Лиебе: „*Res slavicae*“ („За славяните“ Витенберг, 1680 г.), Фр. Харбе „*Commentario de Augustana Confessione ad Graecos delata*“ (Лайпциг, 1739 г.), дисертационният труд на Г. Фогелиус „*Diss. historica de Macedonianis*“ („Историческа дисертация за македонците“, Витенберг, 1688 г.) и др.³⁶ През 1712 г. във Витенберг излиза „*Historia Bogomilorum*“ от Хр. Волф³⁷, а една година по-рано – първият голям специализиран труд върху гръцката църква „Преглед на старата и на новата Гръцка църква според нейната история, религия и църковни обичаи“ от Йохан М. Хайнециус, гимназиален директор в Хале и съветник в пруската консистория (църковна община). Помощ за протестантите в Турция освен евангелската общност отпускат и някои знатни семейства, напр. споменатата в дрезденските архиви графиня Мария фон Хоенлое, която дарява 2000 талера за заловените протестанти в Турция³⁸.

Конфесионално-опознавателните интереси на саксонската общественост към балканските християни през XVI и XVII в. отстъпват обаче по интензивност пред проявления обществено-политически и културен резонанс на „турските“ войни в Саксония.

2. ОБЩЕСТВЕН И КУЛТУРЕН РЕЗОНАНС НА „ТУРСКИТЕ“ ВОЙНИ В САКСОНИЯ ПРЕЗ XVI И XVIII В.

Както вече посочихме, конфронтацията с османците рефлектира в саксонската политическа и обществена практика на две основни нива: официално (политическата власт в княжеството) и „низово“ (народно) ниво. В реакцията на обществеността в Саксония спрямо турската опасност се преплитат различни мотиви: необходимостта от военно противопоставяне с цел защита на собствените и на имперските граници, утвърдени политически и религиозни представи за османците и не на последно място, но може би с най-голямо значение за изградената позиция – отношението към самия себе си, въпроса за собствените възможности и реализация. Тези моменти изграждат определен модел на отношение към външния враг. И при двете посочени нива се очертават два изходни момента: „*Türkenfurcht*“ (крайно политическо и религиозно противопоставяне) и „*Türkenhoffnung*“ (възгледа за османците като политически „приятели“, неконфронтативно отношение)³⁹.

През XVI в. преобладава конфронтативния момент: османците като политически и религиозен враг № 1 на християнството. В основата на този

възглед, утвърдил се като исторически негативизъм, е първоначалното отношение на Лутер и лутераните към турската опасност като фактор, наказващ християните за техните грехове. Този възглед е подсилен особено и от многобройните сведения за турските жестокости в Унгария и Австрия в първата европейска „преса“. Ето например описанието на немския хуманист Георг Агрикола на обстановката в Долна Австрия след битката при Мохач: „Австрийската земя е покрита надлъж и нашир с мъртви тела, водата ѝ е червена също като кръвта, полята са опустошени, а селата – изгорени...“⁴⁰ Дрезденската национална библиотека пази едно „Подробно и истинско съобщение за ужасните сърцераздиращи неща, случили се пред Виена ден по ден в годината 1529“ (1530 г.).

Турската опасност, отразена детайлно в книжнината, фолклора и изобразителното изкуство на австрийците и немците, упражнява определено влияние върху политическата и обществена практика на саксонските владетели през XVI в. Моментът на опасността води до оформяне на идеята за защитна функция на княжеската власт, консолидира политически и религиозно съсловията и управляващата феодална прослойка, а мероприятията на владетелите за създаване на по-ефикасна териториална, данъчно-административна и военно-отбранителна система в Саксония засилва техния обществен престиж. За организиране на общественото мнение в полза на военните компании по заповед на владетелите се бие „турска“ камбана в църквите, четат се специални молитви за победа над врага и пр. В много от саксонските архиви се съхраняват нареждания на курфюрстите предвид възникналата опасност за границите, например това от 1541 г. „Призив и предупреждение ... за готовност за война“ (Лайпцигска университетска библиотека)⁴¹.

От друга страна, външната заплаха изпълнява и определена социална функция при съсловията в княжеството и при производителните слоеве от населението в Саксония, реагиращи чрез модела „на условията“ срещу данъчната политика на властта. Мотивът на последните звучи така: „Подобре под турска власт, отколкото експлоатирани от князе и духовенство в собствената си страна“ – т.е. възгледът за османците като политически „приятели“. Реакцията в този случай е различна: от отказ при изпълняване на данъчните повинности, оплаквания и протести, до реална опасност от въстание – мнение, често изказвано още от реформатора Лутер и от саксонските владетели при обявяване на поредното облагане на поданиците с „турски данък“⁴².

Като размахвано заплашително знаме турската опасност оказва, както видяхме, неоценима помощ на консолидиращото се протестантско движение и на другите опозиционни сили на общоимперско и на териториално ниво (съсловия, духовенство, князе). Но тази практика има своите граници, поставени ѝ от традиционната военна и религиозна конфронтация. Именно последната е този обединяващ нацията фактор, за който свидетелстват проучените саксонски извори. Още Йохан Гутенберг, бащата на книгопечатането в Европа, отбелязва през 1454 г. (!) в своя „Türkenkalender“ („Турски календар“): „Германия, и ти благородна немска нация“ (к.м. – В.Г.)⁴³.

Социалното напрежение, острите политико-конфесионални противоречия и идеализираната, до голяма степен неточна представа на саксонците за техните врагове обуславят появата на един интересен момент в обществения резонанс на „турските“ войни: възхищение от предимствата на османската държавна, политическа и военна организация (в анонимната „Турска книжка“ от 1552 г.⁴⁴, в мемориала на Абр. Бок от 1594 г. и др.). Този момент се проявява винаги през призмата на критичното отношение към собствено-то „Аз“, т.е. чрез сравнение на собствените недостатъци с положително оценените характеристики на другата страна. Считаме обаче, че тази позиция представлява повече психологическа реакция, отколкото обективна преценка на собствените и на „чуждите“ възможности.

Политизираното полусно отношение към османците се измества още от края на XVI в. по посока на една по-реалистична и с познавателен характер представа. Примерите за това са много. Интересът към балканските народи, бита, религията и обичаите на турците се манифестира в пътеписите на саксонските и на други пътешественици за Ориента. Най-ранни пътеписи, но и с най-оскъдни исторически данни – общи сведения за военните успехи на османците, са тези на пътувалите до Божи гроб саксонци: херцог Албрехт, брат на саксонския курфюрст, през 1476 г.⁴⁵, Бернхард фон Хиришфелд, съветник на курфюрст Фридрих III, през 1517 г.⁴⁶ и един саксонец от Ерфурт, през 1614 г.⁴⁷. Най-богата информация за нас се съдържа в пътеписите на Мелхиор Зайдлиц и на Хайнрих Позер, публикувани съответно през 1581 г. в Лайпциг и през 1675 г. в Йена⁴⁸.

Каталозите на университетските библиотеки в Лайпциг, Йена, Дрезден и др. градове представляват разнообразна литература за Ориента и за Балканите. Повечето от тях са от XVII в. – това са защитени дипломни и дисертационни трудове⁴⁹ като тези на Б. Хилюс „*De actionibus Turcarum*“ („За делата на османците“, Витенберг, 1680 г.), на А. Кумен „*Discursus academicus de ... Imperio Turcico*“ („Академичен дискурс ... за Турската империя“, Гера, 1672 г.), на Й. Фьолкенер „*Diss. historico-theologica de christianismo Graecorum hodiernum*“ („Историческо-теологична дисертация за сегашното християнство на гърците“, Рошок, 1665 г.), многократно преиздаваното съчинение на Б. Георгиевич (Перегрин) „*De Turcarum moribus libellus*“ („За нравите на турците“, Хелмщат, 1671 г.). През 1684 г. в Лайпциг излиза и първият, според нашите данни, компендиум с практически и общи сведения за Турция, наречен „Новооткрито турско училище“ от Франц Траугот, в Будисин (Силезия) Йохан Бьоклер издава през 1717 г. станалите популярни историко-политически коментари върху Османската империя и др.

Наред със засиления научнопознавателен интерес от страна на саксонската общественост към народите в Югоизточна Европа се променя и погледа към „изконния“ враг на християнството – той се изследва от позицията на етнографа, лингвиста, непредубедения публицист и пр. Така през XVII в. се превежда Коранът на немски език, напечатана е и първата турска граматика. Турският мотив (изображения на султани и на известни личности

от войните, напр. на принц Ойген Савойски, на саксонския курфюрст Йохан Георг III и др.) се появява върху монети, в каменната и дървената пластика, във фолклора (типичен пример са украшенията за Коледа от Еригсбирге – фигурки на турци, пушещи лула, и до днес популярни). В градинарското изкуство се появяват нови видове – турското лале, лилията меч, хиацинта и анемонията. От Леванта идва кафето, а заедно с него и церемониите при консумацията му. Бойното изкуство на османците намира добър прием в дворцовите турнири на саксонските владетели още през XVI в.

Особено показателен е фактът, че през XVII и XVIII в. масово се покръстват заловени турци, предимно деца. Имаме сведения за „Türkentaufe“ в градовете Магдебург (1702 г.), Халберщадт и Хале (1687 г.), в областта Фогтланд (1692 – 1700 г.)⁵⁰. „Турските“ песни от втората половина на XVII в. също така манифестират коренно промененото отношение към османците, в което преобладава не страховата психоза, а чувството за предстояща победа – напр. в една песен от Йена (1663 г.), в която докторът саксонец констатира пред болния пациент (султана!), че той е на смъртно легло и повече не може да му се помогне⁵¹.

Кулминация на интереса към чуждоземците, а в известен смисъл и политическа атракция, е „турската“ мода при управлението на известния курфюрст Фридрих II Август (1694 – 1733 г.), присъстваща в изобразителното изкуство, архитектурата, в начина на поведение и живота на висшето саксонско общество⁵². Особено ефектни били организираните от него театрални представления в резиденцията му в Дрезден, които възпроизвеждали моменти от сраженията при походите му срещу турците през 1695 г. и 1696 г. в Унгария. Облечен като Александър Велики, той водел тържествената процесия. Тези и много други примери за разпространението на турския мотив в саксонското изкуство, литература и пр. при този известен владетел са плод не толкова на неговата ексцентрична натура, колкото на убеждението му, че всяка културна и обществена проява трябва да отразява и укрепва неговия абсолютизъм.

* * *

Обобщавайки изложеното дотук, ще отбележим, че турската опасност може да се разглежда като един от вътрешните за развитието на Саксония през XVI в. фактори. От една страна, под нейно влияние се ускорява изграждането на териториалната власт в княжеството, но от друга, се засилва и стабилизира позицията на съсловията. По този начин се запазва за по-дълъг период от време дуалистичната основа на съсловната саксонска държава. Войните с османците не ощетяват стопански Саксония. Търговски контакти с Балканите се установяват едва от края на XVII в. и особено от средата на XVIII в. нататък в резултат на съществени промени в икономиката на Саксония и на балканските страни, стимулиращи надрегионалната им търговия.

Турската опасност се свързва тясно с имперската и конфесионална политика на саксонските владетели. Проучванията върху същността на им-

перската вътрешна политика и тази на саксонските владетели, особено от 30-те години на XVI в. нататък, подкрепят тезата на изследователи като В. Шулце и Фишер-Калати, че турската опасност се оказва най-важният външнополитически фактор за консолидирането и легализирането на реформаторското движение през първата половина на XVI в. В крайна сметка въпреки разнопосочната си рефлексия тя оказва стабилизиращо влияние върху империята и нейните територии във фазата на активното си присъствие в Средна Европа. Саксония е една от могъщите държави в Германия, които подкрепят антиосманската политика на императора, за което роля играят освен личните интереси на княжеския дом, така и интереси с отбранителен характер (страха от завладяване на собствената територия). Политическото и конфесионално значение на турската заплаха отстъпва през XVII в. пред силата на други външни и вътрешни фактори – войната с французите на континента, 30-годишната война и др. събития. Реалното ѝ влияние върху Саксония се свежда до временното запазване на съсловните права при настъплението на абсолютизма в политическата област.

Общественият резонанс на турската опасност се оказва много поради преплитането ѝ с основни проблеми на териториалното развитие на Саксония. През XVI в. преобладава конфронтативния момент, както показва проучването на многобройните „Türsica-Drucke“. Но през следващото столетие проличава и положително отношение, основано върху проявен научен и културно-познавателен интерес към Османската империя и нейните народи. Този интерес намира израз в „турската“ мода в двора на Август Силиния в началото на XVIII в., в появилите се съчинения върху политическата история, войните и религията на турци, македонци и др. и може би най-убедително – в мисионерските и просветителски усилия на пиетистите от град Хале.

В контекста на изучаването на отражението на „турските“ войни върху Саксония се хвърля повече светлина и върху редица процеси и събития от историята на балканските народи – върху техни външнополитически инициативи в Австрия, вероятно и в Саксония, с участието на висши политически кръгове от австрийска страна (през 90-те години на XVI в. и няколко години по-късно), върху предисторията на търговските връзки между саксонските земи и Балканите още през XVI в., а един век след това архивните проучвания документират активните усилия на представители от интелигенцията на тези народи да се включат в общия за немския народ и за славяните просветенски процес на образование и реализация на собствените политически и духовни възможности.

Изучаването на посочената проблематика е в своя начален стадий. Но и на този етап то показва типологично еднакво в своята същност влияние на турската опасност върху вътрешното развитие и на други немски територии, напр. Бранденбург – Прусия. Това още веднъж доказва факта на общата териториална рефлексия на този на пръв поглед външен за империята фактор.

Темата може да се изследва освен това и с цел да се установят типологично сходните процеси на териториална рефлексия на турската опасност

по отношение на Османската империя – напр. въпроса за еволюцията на политическите и военно-отбранителните структури, на административно-данъчната система, на правовия ред в империята под влияние на войните с европейските държави. Би било интересно да се проучи и въпроса за европейския „образ“ в очите на управляващите политически кръгове и на населението в империята, в неговите два аспекта – конфронтативен и конструктивен.

БЕЛЕЖКИ

¹ H o r á s e k, C. Die wirtschaftlichen und sozialen Aspekte der Türkenkriege im 16.Jh. – In: *Charisteria Orientalia praecipue ad Persiam pertinentia*. Prag, 1956, 106-112; S t u r m b e r g e r, H. Türkengefahr und österreichische Staatlichkeit-Südostdeutsches Archiv, Bd. 10, 1967, 132-145.

² За XVI в. само при трима от саксонските курфюрсти е проучена и публикувана кореспонденцията и тя обхваща периода от края на XV в. до 60-те години на XVI в. Срв. M e n t z, G. Johann Friedrich der Großmütige (1503 – 1554). Jena, 1903 – 1906; B e r n d, S. Biographie des Kurfürsten Friedrich des III von Sachsen den Weisen (1463 – 1525). Bd. 1. Theol. Diss. A, Leipzig, 1980; G o e r l i t z, W., G. V o i g t. Moritz von Sachsen (1541 – 1547). Leipzig, 1876.

³ По-важни проучени архивни единици:

Ръкописни:

Staatsarchiv Weimar: Reg B. Sachsens Verhältnisse zum Auswärtigen 965 – 1630. Nr. 92-1668; Reg C. Kaiser und Reich. Nr. 57a-774. Staatsarchiv Dresden; Reichstage 1434-1689. Geh. Archiv III, 1. Bd. 111-Loc. 10180-10207; Loc. 8500. Nr. 7; Chur-und Fürstentage. Loc. 7385-7387; Obersächsische Kreistage. Geh. Archiv III, 1, Bd. 26-Loc. 7873-7879; Loc. 7971; Loc. 10502-10504; Türkische Sachen. Geh. Archiv, Bd. 128-Loc. 8499-10530; Kriegssachen. Geh. Archiv, Bd. 67, Vol. II-Loc. 7281-9333.

Печатни:

B u r c k h a r d t, C. A. Ernestinische Landtagsakten. Bd. 1, Jena, 1902; L ü n i g, J. Chr. Teutsche Reichs-Archiv. Leipzig, 1713; M o s e r, F. C. Des Hochlöblichen Ober Sächsischen Crayses Abschiede. Jena, 1752; Neue Zeitungen. Ao. 1529...1611.

⁴ По-важни изследвания по въпроса: F a l k e, J. Die Steuerbewilligung der Landstände im Kurfürstentum Sachsen bis zu Anfang des 17. Jr. – In: *Zeischr. f. die gesamte Staatswissenschaft*, Bde 30 (1874), 395-448, 31 (1875), 114-182; M ü l l e r, E. Die ernestinischen Landtage in der Zeit von 1485 bis 1572 unter besonderer Berücksichtigung des Steuerwesens. – In: *Forschungen zur thüringischen Landesgeschichte*. Weimar, 1958, 188-226; G o e r l i t z, W. Staat und Stände unter den Herzögen Albrecht und Georg 1485-1539. – In: *Sächs. LTA*, hg.v. der Sächs. Kommission f. Geschichte. Bd.1., 1928.

⁵ N e t t a, G. Die Handelsbeziehungen zwischen Leipzig und Ost-und Südosteuropa bis zum Verfall der Warenmessen. Diss. Zürich, 1920; N i s t o r, J. Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV und XVI Jr. Gotha, 1911; Б у р - М а р к о в с к а, М. Икономически връзки между Трансилвания и балканските земи през втората половина на XVII – началото на XVIII в. – В: *Проучвания по случай втория конгрес по балканистика*. С. 1970, 167-187, както и по-новите изследвания в сб. *Österreichs Handel mit Südosteuropa und die wirtschaftliche Bedeutung der bulgarischen Länder bis zum Ende des 18. Jr.*, Jg. IV, Bd.II, Wien, 1981 и *Der Außenhandel Ostmitteleuropas 1450 – 1650*. Graz, 1971.

⁶ Срв. мемориала на саксонския канцлер Абрахам Бок от 1594 г. За него по-подробно в първа глава. Срв. и данните по въпроса в изследването на W e n d t, H. Schlesien und der Orient. Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte. Bd. 21, Breslau, 1916.

⁷ Аспектите на проблематиката могат да бъдат разработени и по отношение на Бранденбург – Прусия. Началните проучвания показват много паралели в отражението на „турс-

ките“ войни върху Саксония и върху това княжество.

⁸ Срв. статията на авторката по тази тема „Образът на врага в саксонската политическа и книжовна дейност през XVI и XVII в.“ (под печат), поместена в сборник от материали от конференцията от 1992 г. „Ние и другите в историята“ (под печат).

I. ТУРСКИЯТ ВЪПРОС В ПОЛИТИКАТА НА САКСОНСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ

¹ H a m m e r, J. Geschichte des Osmanischen Reiches. Bd. 1-2, Pest, 1834.

² Z i n k e i s e n, J. Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. Bd. 2-3. Gotha, 1854-1855.

³ J o r g a, N. Geschichte des Osmanischen Reiches. Bd. 2-3. Gotha, 1909.

⁴ К о р о л ю к, В. Д. Турецкая феодальная агрессия в страны юго-восточной и Центральной Европы и формирование многонациональной Дунайской монархии (XVI-XVII вв.) – В: Юго-восточная Европа в эпоху феодализма. Кишинев, 1973, с. 142.

⁵ Дори и в прецизното изследване на Б. Фютер върху европейските отношения в периода на италианските войни – Geschichte des europäischen Staatensystems von 1492 bis 1559 (München und Berlin, 1919) не е направен опит за съпоставка и анализ на обвързаността на европейските отношения с турската опасност. Систематизация на европейските отношения през XVI в. не е направена и в работата на R i e g e r, G. Die Einbeziehung der Osmanen in das abendländische Staatensystems. König Franz I von Frankreich, Sultan Suleiman der Prächtige und die Habsburger 1543 – 1547. Diss. Göttingen, 1928.

⁶ И в о н и н, Ю. Е. Западная Европа и Османская империя во второй половине XV-XVI в. – Вопросы истории, 1982, № 4, с. 70; П ъ р в е в, И. Османската империя в европейската система от държави, началото на XVI-XVII в. – Векове, 1990, № 2, с. 45.

⁷ K i s s l i n g, H. – J. Die Türkenfrage als europäisches Problem-Südost-deutsches Archiv, Bd. VII, 1963, 53; В a b i n g e r, F. Mehmed der Eroberer und seine Zeit. München, 1953, S. 106.

⁸ По-подробно за външната политика на страните в Централна Европа през втората половина на XV и през XVI в. вж. в сб. „Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-восточной Европы в XV-XVI вв. М., 1984, отделните глави и У л я н и ц к и й, В. А. Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV-XVI вв. М., 1887.

⁹ М а т а н о в, Х., Р. М и х н е в а. От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и османското нашествие 1354 – 1571 г. С., 1988, с. 314. По-подробно вж. у F u e t e r, E. Цит. съч., с. 150.

¹⁰ P a s t o r, L. Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. Freiburg, 1928, Bd. 2, S. 287.

¹¹ K r a u s, F. Deutsche Geschichte zur Zeit Albrecht II und Friedrich III (1438 – 1486). Berlin, 1905, Bd. 1, S. 420ff; М а т а н о в, Х., Р. М и х н е в а. Цит. съч., с. 263.

¹² N e h r i n g, K. Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich. Zum hungarisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum. München, 1975, S. 153, 159.

¹³ Materialy do dziejow dyplomacji Polskiej z lat 1486 – 1516. (Kodeks Zagrebski). Krakow, 1966, No 19, 22, 24-28.

¹⁴ W i e s f l e c k e r, H. Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Bd. 2, Wien, 1971 – 1975, s. 110ff; Вж. сб. Османская империя..., с. 115, 141.

¹⁵ В a b i n g e r, F. Kaiser Maximilians „geheime Praktiken“ mit den Osmanen (1510 – 1511) – Südostforschungen, 1956, XV, 201-136.

¹⁶ По-подробно вж. у Х о р о ш к е в и ч, А. Л. Русское государство в системе международных отношений конца XV – начало XVI вв. М., 1980.

¹⁷ За унгарско-османските отношения срв. K u p e l w e i s e r, L. Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht von Mohacs 1526. Wien und Leipzig, 1895, S. 205 ff.

¹⁸ През 1517 г. и трите сили декларират теоретично готовността си за създаване на общ антиосмански фронт, дори се договарят предварително по въпроса за подялбата на Османс-

ката империя в изготвения за това проект. Срв. повече при Z i n k e i s e n, J. *Drei Denkschriften über die orientalische Frage von Papst Leo X, König Franz I von Frankreich und Kaiser Maximilian I aus dem Jahre 1517*. Gotha, 1854.

¹⁹ За политиката на Османската империя спрямо Русия и Полша през 20-30-те години на XVI в. срв. сб. *Россия, Польша и Причерноморье в XV – XVIII вв.* М., 1979, с. 156 сл.

²⁰ U r s u, J. *La politique orientale de Francois*. Paris, 1908, t. 1; V a u g h a n, D. *Europe and the Turk. A Pattern of Alliances 1350 – 1700*. Liverpool, 1954, p. 121.

²¹ C h a r r i e r, E. *Negotiations de la France dans le Levante*. T. 1. Paris, 1848, p. 162.

²² Срв. сб. *Османская империя...*, 201-218.

²³ Б а з ы л е в, Л. Польско-турецкие дипломатические связи в XVI в. – В: *Россия, Польша и Причерноморье в XV – XVIII вв.*, 10-36.

²⁴ H a n t s c h, H. *Zum ungarisch-türkischen Problem in der allgemeinen Politik Karls V.* – In: *Festschrift K. Eder*, 1959, 57-71.

²⁵ К о р о л ю к, В. Д. Цит. съч., с. 145; S c h u l z e, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jh. Studien zu den politischen und gesellschaftlicher Auswirkungen einer äußeren Bedrohung*. München, 1978.

²⁶ По-подробно при S c h r e i b e r, G. *Das Türkenmotiv und das deutsche Volkstum – In: Volk und Volkstum. Jahrbuch f. Völkerkunde. In Verbindung mit der Görres-Gesellschaft*. Bd. 3. München, 1938, 9-54.

²⁷ М а т а н о в, Х., Р. М и х н е в а. Цит. съч., с. 189.

²⁸ Пак там, с. 322; *История на България*. Т. 4. С., 1983, с. 126.

²⁹ L e i t s c h, W. *Rudolph II. und Südosteuropa 1593 – 1606 – East European Quarterly*, 6, 1972, 301-320; M a t o u š e k, J. *Turecka válka v evropske politice v letech 1592 – 1594. Obraz z dějin diplomacie protireformační*. Praha, 1935.

³⁰ П ъ р в е в, И. Цит. съч., с. 38, 43.

³¹ За войните на Османската империя през II половина на XVII в. вж. Й о н о в, М. *Османско-австрийските войни през втората половина на XVII в.* – В: *Чипровци 1688 – 1968*. С., 1971; E i c k h o f f, E. *Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645 – 1700*. München, 1970.

³² Срв. дисертацията на авторката – „*Sachsen und Südosteuropa 15. – 17. Jh. (Politik, Wirtschaft und Kultur im Zeichen der Auseinandersetzungen mit dem Osmanischen Reich)*“. Leipzig, 1987, S. 4, 14, където тя следва трактовката на проблема, разработена от В. Шулице.

³³ H a r t u n g, F. *Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15. Jh. bis zur Gegenwart*. Stuttgart, 1950, s. 20ff.

³⁴ F i s c h e r - C a l a t i, S. *Ottoman Imperialism and German Protestantism 1520 – 1555*. Cambridge, 1959, p. 117; K o r t e p e t e r, C. *Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and Caucasus*. London – New York, 1973, p. IX.

³⁵ M o r i t z, H. *Die Wahl Rudolphs II., der Reichstag zu Regensburg (1576) und die Freistellungsbewegung*. Marburg, 1895.

³⁶ Срв. сб. *Османская империя...*, 208-209.

³⁷ S t u r m b e r g e r, H. Цит. съч., 134-135.

³⁸ По-подробно при M ü l l e r, J. *Veränderungen im Reichmatrikelwesen um die Mitte des 16. Jh.* – In: *Zeitschr. des Histor. Vereins f. Schwaben und Neuburg*, Jg. 22, 1895, 115-177.

³⁹ По: S c h u l z e, W. Цит. съч., с. 343.

⁴⁰ Пак там, с. 80.

⁴¹ За търговията на Австрия с Югоизточна Европа през XVI – XVIII в. срв. P i c k l, O. *Österreichs Stellung im West-Ost-Handel vom 16. bis zur Mitte des 18. Jh. mit besonderer Berücksichtigung des Handels mit dem Südosten* – In: *Mitt. des bulg. Forschungsinstitutes in Österreich* Jg. IV, Bd. II. Wien, 1981, 35-51.

⁴² Срв. N e t t a, G. Цит. съч., с. 33 сл.

⁴³ S c h r e i b e r, G. Цит. съч., 31-54; V o s e l k a, K. *Die Inneren Auswirkungen der Auseinandersetzung Österreichs mit den Osmanen*. – In: *Südostforschungen*. Bd. 36, 1977, 12-24.

⁴⁴ Срв. бел. № 2 в уводната част. Някои студии върху Райхстазите от 50-70-те години и края на XVI в. (през 1544, 1545, 1576 и 1594 г.) отбелязват в общи линии имперската политика на саксонските владетели. Срв. напр. В о о r, A. *Beiträge zur Geschichte des Speyerer*

Reichstages vom Jahre 1544. Diss. Straßburg, 1878; Z a c h m a n n, R. Die Politik Kursachsens unter Christian I (1585 – 1591). Diss. Dresden, 1912.

⁴⁵ H e i s s, O. Deutsche Feldzüge im Südosten. Diss. Graz, 1943; H a s s e l, P. Zur Geschichte des Türkenkrieges im Jahre 1683. Die Betheiligung der kursächsischen Truppen an demselben. Dresden, 1883.

⁴⁶ Geschichte Sachsens, hg. von K. Czok, Weimar, 1989, S. 179.

⁴⁷ Reg B 1501, Bl. 1.

⁴⁸ W o l f r a m, R. Bürger aus Borna, deren Zug gegen die Türken – In: Saxonia hg. von A. Moschkau, Jg. 4, Nr. 9, 1878, S. 68.

⁴⁹ Reg B 1505. Schriften, betr.... 1457-58-59.

⁵⁰ W e b e r, K. Instruktion des Kurfürsten Friedrich des Sanftmütigen für seine Gesandten an den Papst Pius II. zum Tag zu Mantua 1459 – In: Archiv f.sächs. Geschichte. NF., Bd. 5, 1867, 113-130.

⁵¹ Reg B 1532, Bl. 3.

⁵² F a l k e, J. Цит. съч., Bd. 30 (1874), 408.

⁵³ Ernestinische Landtagsakten (ELA), Bdd. 1, 26; Reg E, fol. 226, Nr. 43, Bl. 216-224.

⁵⁴ F a l k e, J. Цит. съч., 395-398.

⁵⁵ Loc. 8390. Herzog Georgens zu Sachsen Handlung mit denen Grafen und Herren in Thüringen und Meissen, der Türken-Hilfe ... halber. 1501, 1-5.

⁵⁶ ELA, Bd. 1142, 150.

⁵⁷ M ü l l e r, E. Цит. съч., с. 18.

⁵⁸ Цитат по: W ü l c k e r, E. Des kursächsischen Rates Hans von der Planitz Berichte aus dem Reichsregiment in Nürnberg 1521-23. Leipzig, 1899, S. 158.

⁵⁹ Reg B 1589, Bl. 2ff.

⁶⁰ G o e r l i t z, W. Цит. съч., 365-366.

⁶¹ Martin Luther Werke, Wittenberger Ausgabe, Bd. 1, 1883, 535, 35-39.

⁶² Пак там, 282, 3-13 (125), an G. Spalatin am 21. December 1518.

⁶³ По-подробно при M a u, R. Luthers Stellung zu den Türken. – In: Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546. Berlin, 1983, 647-663.

⁶⁴ Loc. 9353. Landtag zu Leipzig 1526. über die vom Herzog Georg geplanten Maßnahmen zur Türkenabwehr. Срв. още и Loc. 9321. Türken. – krieg betr. 1526, Bl. 3, 22-27.

⁶⁵ K ü h n, J. Geschichte des Speyrer Reichstages 1529. – In: Schr. des Verein f.Reformationsgeschichte, Jg. 47, H. 1.

⁶⁶ Reg B 1600, Bl. 58, 59, 72, 79-80.

⁶⁷ ELA, Bd. 1, 194ff; Reg Q 165. Ausschreiben vom 30 Oktober 1529.

⁶⁸ Reg E, fol. 44, no. 93, Bl. 11.

⁶⁹ По-подробно срв. H e i d r i c h, P. Karl V. und die deutschen Protestanten am Vorabend des Schmalkaldischen Krieges. Teil I und II. Frankfurt a.M., 1911 – 1912, S. 15ff.

⁷⁰ A r n d t, G. A. Treffenlicher und Hochnützlichheer anschlag ... 1541. – In: Archiv des Sächs. Gesch. 3 (1786), 349-361.

⁷¹ Феодалите от Гера и Плауен, графове на Шварцбург и Байхлинген доставят „турската“ помощ от 1542 г. с една година закъснение. Срв. Reg E, fol. 53, no. 109, o. Bl.; fol. 52, no. 109, o. Bl. А епископът на Майсен отказва предаването на имперските данъци за данъчните служби на херцогството поради твърдението, че той не е подчинен териториално на владетеля, а пряко, като имперски васал, на императора. „Турските“ данъци служат като удобен повод за включването на епископите от Майсен, Наумбург и Мерзебург към териториалните плащания в княжеството, за което се борят и двете родствени линии в Саксония.

⁷² Reg B 1642, Bl. 43-46.

⁷³ Reg E, fol. 55, no. 122, o. Bl.; Reg E, fol. 75a, no. 148, 19.

⁷⁴ Така в Тюрингия през 1690 г. съществуват 10 малки държавици към територията на Ернестините, три – на рода Шварцбург и девет – на рода Ройсен. Но въпреки деленията всички териториални единици остават подчинени на херцогската власт, тъй като тези общо 26 държавици не са самостоятелни политически образувания, а са само правно и териториално обособени.

⁷⁵ По-подробно вж. у K r a j a s i c h, P. Die Militärgrenze in Kroatien. Diss. Wien, 1974. За библиографски данни срв. при S c h u l z e, W. Die österreichische Militärgrenze. Ein Literatur- und Forschungsbericht. – In: Militärgesch. Mitt. 5. 1971, 187-196.

⁷⁶ Срв. B e z o l d, F. Kaiser Rudolf II. und die heilige Liga. – In: Abh. der histor. Classe der Kgl. AdW. Bd. 17, 1886, 363, 368, 381 (Beilage).

⁷⁷ Срв. M ü l l e r, J. Die Verdienste Zacharias Geizkoflers und die Beschaffung der Geldmittel für den Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. – In: MIOG, Bd. 21, 1900, 264.

⁷⁸ Loc. 9325. Bedencken und discours neben allerley zur Erinnerung der türkischen sachen belangende. Ao. 1594 geffertiget durch Hl, Abraham Bocken. StA Dresden.

⁷⁹ Пак там, 165-188.

⁸⁰ Предполагаме това, изхождайки от факта, че по този въпрос – укрепяването на пограничните съоръжения в Горна Унгария, съществува ръкопис, съставен от Лазарус фон Швенди, имперски военен комисар и главнокомандуващ войските в Рааб за периода 1564 – 1568 г. Той се намира в архива на гр. Шверин. Двете съчинения имат много общи моменти, особено що се отнася до конкретните мерки за противотурска отбрана и укрепване на граничните пунктове. Мемориалът на Абр. Бок обаче е с по-ранна дата.

⁸¹ Loc. 9325. Bl. 172b.

⁸² Пак там, с. 171a.

⁸³ Пак там, с. 170a.

⁸⁴ Пак там, с. 169в.

⁸⁵ Пак там.

⁸⁶ Пак там, с. 169a.

⁸⁷ Пак там, с. 175в. В това мнение на автора на мемориала прозират истинските интенции на австрийската външна политика към региона.

⁸⁸ Пак там, с. 174 сл.

⁸⁹ Пак там, с. 176a. Срв. и с. 136в и 135a в мемориала.

⁹⁰ Пак там, с. 175в.

⁹¹ Пак там, с. 175a.

⁹² Срв. W e n d t, H. Цит. съч., с. 31; N e t t a, G. Цит. съч., 33-34.

⁹³ По-подробно при S t o u, M. Die Bedeutung der Moldau und der Walachei in den österreichischen Türkenkriegen des 16. und 17. Jh. – In: Bericht über den 10. österr. Historikertag in Graz, Mai 1969, hg. 1970. Veröffentlichungen des Verbandes österr. Geschichtsvereine 18, 209-220.

⁹⁴ Срв. K l e i n p a u l, J. Das Nachrichtenwesen der deutschen Fürsten im 16. und 17. Jh. Leipzig, 1930, S. 71ff. Саксонските владетели са поддържали особено активна кореспонденция с князете на Бранденбург и Хесен. Но за периода 1593 – 1606 г. не можах да бъдат издирени други преки източници освен мемориала на Абр. Бок, които по-отблизо да информират за отражението на войната върху немските територии.

⁹⁵ Изхождайки от данните на някои от архивите в гр. Дрезден, може да се предположи, че д-р Улрих Цезий и емисарят на балканските народи Михаил Черноевич са били във връзка през септември 1594 г., когато и двамата пребивават във Виена. Срв. и Loc. 8521. Zäsi Schriften an Kurfürst Augustum zu Sachsen. Buch I, Bl. 327.

⁹⁶ D r e s s e r, N. De bello turcico oratio. Jena, 1593; M y l i u s, G. Zehen Predigten vom Türcken, in welchem gehandelt wirg..., Jena, 1595; G a ß n e r, S. Funfzehn Predigten vom Türcken, gehalten in der Schloßkirche zu Wittenberg. Wittenberg, 1597.

⁹⁷ Reg DS 130, Bl. 171, StA Weimar.

⁹⁸ Срв. F a l k e, J. Цит. съч., 145-153.

⁹⁹ Loc. 10507, Schriftem, betr. die Stende so an der Türckischen Hülff Reste zu erlegen schuldig. Ao. 1592...1599.

¹⁰⁰ По-подробно вж. у H e i n r i c h, R. Habsburg, die Pforte und der Böhmishe Aufstand (1618 – 1620). – In: SOF, Bd. 33, 1974, 125-165; Bd. 34, 1975, 79-125.

¹⁰¹ За участието на херцог Йохан Ернст от Ваймар във военните действия през 1624 – 1626 г. ни осведомява кореспонденцията на саксонския агент в Хага Абрахам Рихтер, както и други изворови данни от ваймарските архиви. Срв. Relationes Abr. Richter ... aus dem Haag

wegen Herzogs Ernst zu Sachsen – Weimar norddeutscher Kriegsexpedition 1624-25 r. Thüringisches LHA Weimar, H. 38; Fonds H. 18, f. 208-276. Feldzug in Schlesien und Ungarn 1525-1526.

¹⁰² M a r e š, F. Aufstandsversuche der christlichen Völker in der Türkei in den Jahren 1625 – 1646. – In: MIOG, III, 1882, 279; S i r b u, J. Mateiu-Voda Basarabas auswärtige Beziehungen 1632-54. Leipzig, 1899, 77-78.

¹⁰³ Loc. 8429, nr. 18; H o f f m a n n, R. Stadt und Herrschaft Glauchau um das Jahr 1663 und die Türkeengefahr. – In: Schönburgische Geschichtsblätter, H. 1, 1894/95, 38-59, 250.

¹⁰⁴ Цит. по: P a t r i a s, H. Die Türkenkriege im Volkslied. Diss., Wien, 1947, S. 115.

¹⁰⁵ По-подробно при M e n t z, G. Weimarische Staats- und Regentengeschichte vom Westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Carl Augusts. Jena, 1936, 114-240.

¹⁰⁶ Срв. „Die Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen“. Bd. II, 1876, 333-336, 384-386; Loc. 7276. Vertragmäßige Militärhilfe Friedrich Augusts in Ungarn. 1696.

¹⁰⁷ Loc. 1052. Kaiserliche Subsidien-gelder für das churfürstlich sächsische Hilfscorps in Ungarn. 1696-1698; Loc. 1055. Tabellen über den effektiven Stand der kursächsischen Truppen in Ungarn bel. 1697.

¹⁰⁸ Правото на владетеля да свиква ландтази без предварително допитване до съсловията е признато официално през 1658 г. при избора на Леополд за император. Саксонските съсловия запазват това право за себе си, но с ограничения. Срв. K a p h a n, F. Kurfürst und kursächsische Stände im 17. und beginnenden 18. Jh. – In: Neues Archiv f.sächs. Gesch. und Altertumskunde, Bd. 42, 1921, 62-80.

II. ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА В ТЪРГОВСКИЯ АРЕАЛ НА САКСОНИЯ ПРЕЗ XVI И XVII В.

¹ Прегледът на архивния материал в градския архив на Лайпциг също показва, че до средата на XVIII в. градът не е бил посещаван от търговци от Балканите. Срв. Akten XLIVb 9; XLVB 8b; Leipziger Kramme innungsakten 42/478; 65/511; 542/1790; Loc. 11135; Loc. 11152, Loc. 11161 StA Dresden.

² Срв. мемориала на Абрахам Бок от 1594 г. (първа глава, 171-179). Данните в него показват убедително съществуващ интерес от страна на саксонското правителство към търговски отношения с Източна и Югоизточна Европа. Според автора на мемориала балканските страни биха могли да доставят хранителни продукти за войските в Унгария, а също така и суровини за текстилната промишленост в Средна Германия и пр. По-подробно по въпроса срв. бел. № 91 и № 92. Дадените в текста данни за цените на внасяните от Молдова, Влашко и Трансилвания стоки свидетелстват, според нас, за добри познания в тази област и за интереса на саксонското правителство към въпроса за икономическите предимства на търговските връзки на Саксония в югоизточна посока. За полските изследвания срв. W e n d t, H. Цит. съч.

³ По-подр. при H e y d, W. Geschichte des Levantenhandels im Mittelalter 2 Bde. Stuttgart, 1878 – 1879. Неговата теза, че османското завладяване на Балканите се е отразило катастрофално върху левантийската търговия, отдавна е коригирана в историографията. През XVI в. някои южнонемски фирми се включват към нея, но търговските им връзки са спорадични. Тези и други примери сочат, че търговията на европейските страни с Ориента не е преустановена, но и че тя отстъпва много повече на заден план в сравнение на ориентираната към нови търговски пътища след Великите географски открития немска търговия. Срв. S t r i d e r, J. Levantinische Handelsfahrten deutscher Kaufleute des 16. Jh. – In: Meereskunde, Jg. 13, 1920, H. 5, 1-32.

⁴ Данните са взети от таблиците на стоки и съответстващите им цени във Виена и на Балканите. Срв. студията на B e r o v, L. Änderungen in den Preisbedingungen im Handel Österreichs mit den Balkanländern im 15.-18.Jh. – In: Österreichshandel mit Südosteuropa, 17-34.

⁵ Разликата в цените на предлаганото живо месо (добитък) през периода 1521 – 1700 г. е следната:

Година	Виена	Балканите	
1521 – 1550	173	81	Забел.: За 1 брой се е
1561 – 1570	255	44	предлагал 1 г
1581 – 1590	261	97	сребро
1601 – 1610	637	700	
1661 – 1670	480	63	
1691 – 1700	610	93	

Срв. В е г о в, Л. Цит. съч., с. 24.

⁶ Доколкото можахме да установим, само В а у е r, P. Leipzig und Frankfurt a.M. Leipzigs Aufstieg zur ersten deutschen Messestadt. – In: Jahrbuch f. Regionalgeschichte. Bd. 2, Weimar, 1967, е направил сравнително проучване на търговията на Лайпциг през XVI и XVII в.

⁷ Мартин Рьомер основава фирма за продажба на сребро в Нюрнберг, Аугсбург, Франк-фурт на Майн, Венеция и други градове. Неговата дейност във Венеция, където отваря през 1476 г. кантора, е по-скоро изключение за това време, когато посредническият монопол на републиката в търговията към Ориента осуетява немската търговска активност в района на Средиземно море. Повече за него: S i m o n s f e l d, G. Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig und die deutsch-venetianischen Handelsbeziehungen. Stuttgart, 1887.

⁸ Срв. F o r b e r g e r, R. Die Manufaktur in Sachsen vom Ende des 16. Jh. bis zum Anfang des 19. Jh. Berlin, 1958, 305ff. (Tabelle). Между 1660 и 1720 г. са създадени над 20 централизиращи манифактури за производство на памук, вълна, коприна, бархат, метални изделия, украса на бордюри и пр. От началото на XVI в. до 1653 г. са създадени едва десет.

⁹ Срв. N e t t a, G. Цит. съч., с. 39. Той обаче не подкрепя това свое мнение със съответни извори от саксонските или от други архиви. А архивите на Трансилвания са много богати на данни относно търговските връзки със Средна Европа. Срв. изданията на извори по въпроса: Fontes rerum Transylvanicarum. Bd. IV, T. 1, Bucaresti, 1914, hg. v. A. Veress или Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, Bde 1-6, Brasov, 1886 – 1915. За съжаление те не можаха да бъдат привлечени за изследване от авторката.

¹⁰ W e n d t, H. Цит. съч., с. 31; N e t t a, G. Цит. съч., 33-34.

¹¹ P a n o v a, S. Die Beziehungen zwischen Stadt und Land und die Entwicklung des Handels in Südosteuropa im 16./17. Jh. – In: Jahrbuch f. Geschichte des Feudalismus. Bd. 3, 1979, 301. Към тази общоприета теза трябва да се добави, че отделните балкански страни не упражняват спрямо Средна Европа еднакъв търговски баланс през XVI и XVII в. Съпоставителни изследвания по този въпрос обаче липсват. Така напр. е още спорно, дали Унгария е упражнявала спрямо Австрия активен търговски баланс през XVI в. Срв. Mitteilungen des bulg. Forschungsinstitutes in Österreich, Jg. IV, Bd. II, 166. По отношение на немските държави също не могат да бъдат направени съпоставителни изследвания предвид наличната литература по въпроса. Според нас през XVII в. търговският баланс на балканските страни като цяло спрямо Средна Европа е бил активен и това положение се променя до известна степен в края на XVII в., когато Лайпциг се превръща в най-големия разменен пункт на стоки от Югоизточна Европа.

¹² С това име са обозначени немските преселници от Средна и Южна Германия, заселили се на Балканите около средата на XII в. На тях е посветена пространна литература, от която ще споменем едно сравнително ново и задълбочено изследване – дисертацията на W e s z e r k a, H. Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschum im Fürstentum Moldau bis zu seinem Untergang (13. – 17. Jh.). Hamburg, 1955.

¹³ В преброятелните списъци на жителите на Лвов се споменават търговци от Балканите още в края на XV в. – арменци, гърци, молдавци и власи. Срв. W e s e r k a, H. Цит. съч., 176-177.

¹⁴ Повече при S t i e d a, W. Mazedonische Baumwolle in Sachsen. – In: Neues Archiv f. sächsische Geschichte und Altertumskunde. Bd. 41, 1920, 303-313; Z ö l l n e r, W. Geschichte der Fabrik und Handelsstadt Chemnitz. Chemnitz, 1888; K u n z e, A. Vom Frühkapitalismus zur industriellen Revolution. – In: Beitr. zur Heimatgesch. der Karl-Marx-Stadt. H. 13, 1965, 7-52.

Данните са взети от статистиката за изнесените от Лайпцигския панаир стоки, въведена след 1778 г. Срв. N e t t a, G. Цит. съч., 148-149. Тези данни могат обаче да се отнесат с голяма вероятност и към началото на XVIII в., когато балканските търговци не са участвували още така активно в търговията с град Лайпциг.

III. ОБЩЕСТВЕН, КОНФЕСИОНАЛЕН И КУЛТУРЕН АСПЕКТ НА ОТНОШЕНИЯТА НА САКСОНИЯ С ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА ПРЕЗ XVI И XVII В.

¹ Срв. бел. №2 в уводната част. По отношение на посочения проблем най-богата на информация е биографията на Мориц Саксонски (от G o e r l i t z, W., G. V o i g t. Цит. съч.), визираща периода 1541 – 1547 г.

² Мемориалът на саксонския канцлер Абр. Бок от 1594 г. е важен документ на саксонската канцелария с оглед на изявената политическа ангажираност на княжеската власт спрямо турската опасност. По-подр. срв. съотв. в първа част.

³ Някои от тях: S t ö k e l, W. Wahrhaftige anzeigung, welcher mass Romanischer Ks. Majestät und des heyligen Reichs Kriegsvolgk, mit den Türcken gescharmüztelt ... MD XXXII, 8 Bl. (i. J. 1532). Срв. G ö l l n e r, C. Turcica-Die europäischen Türkendrucke des XVI Jahrhunderts, Bd. 1. Bucuresti-Berlin, 1961, Nr. 439; D r e s s e r, N. Цит. съч.; Landesbibliothek Dresden – „Zwei wahrhaftige Sendbrief, so her Niclas Jurischit an Rō. Ks. M.-tet, aus dem belegk Gunss ... geschrieben“, Ao. 1532, 6 Bl. Срв. G ö l l n e r, C. Цит. съч., Nr. 437; W e r n e r, A. Summarischer Bericht Vom jtzigen Türkischem Imperio ... Auch eigentliche Erinnerung der fürnemsten Türckischen Geschichte ... bis uff unsere zeit. Magdeburg, 1579; F a b r i c i u s, M. T. Disputation Von der Frage ob der Türcke noch endlich das Romische Reich oder Deutschland erobern werde oder nicht? Aus dem Lateinischen ins Deutsche versetzt. Wittenberg, 1595; D r e c h s l e r, W. Chronicon Saracenum et Turcicum, Lipsiae, 1689.

⁴ Имаме предвид диспутите и дисертациите, защитени в университетите на Йена, Витенберг, Лайпциг и др., които имат за тема политическите събития, религията на гърци и турци, историята на славянските народи и пр. Някои от тях: H i l l i u s, B. De actionibus Turcarum. Wittenbergae, 1680; V o g e l i u s, G. Diss. historica de Macedonianis Wittenbergae, 1688; L i e b e, J. Res slavicae. Wittenbergae, 1670; B o s i u s, J. A. Discursus academicus de ... Imperio Turcico. Gera, 1672. Срв. Slavica-Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena, Bd. II, T. 2, 60-62, 122, Weimar, 1959.

⁵ Преди всичко пътеписите и описанията на Османската империя от саксонци или издадени в Саксония. Например това на M e r g e n t h a l, H. von. Gründliche und wahrhaftige Beschreibung des hochlöblichen und ritterlichen Reise ... ins gelobte Land nach Hierusalem des ... Fürsten Albrechten ... Leipzig, 1586, което съдържа и описанието на Йохан Райнхард от Ерфурт за пътуването му към Светата земя през 1614 г., също и това на Якобс, посветено на графа от Щолберг през 1461 г., посетил също и Божи гроб. Срв. Zeitschrift des Harzvereins f. Gesch. und Altertumskunde, Jg. 1, 1868. Имаме сведения и за подобно пътуване на съветника на курфюрст Фридрих III, Бернхард фон Хиршфелд заедно с курфюрста през 1517 г. Срв. Mitteilungen der Dt. Gesellschaft zur Erforschung vaterländischer Sprache und Altertümer. Bd. 1. 1856, H. 7, Leipzig. В Гьорлиц, Шлезия, излиза през 1580 г. пътеписът на М. Зайдлиц „Подобно описание на пътуване за поклонение до Светата земя ... 1550 – 1559“, а в Йена през 1675 г. – на Хайнрих фон Позер: „Des Herren Heinrich von Poser und Groß-Nedlitz Lebens- und Todes-Geschichten, worinnen des Tage-Buch seiner Reise von Constantinopel aus durch die Bulgaray, Armenien, Pertien und Indien ans Lichte gestellt...“, Jena, 1675 (Berliner Staatsbibliothek). Пътеписът на Позер описва за разлика от споменатите по-горе пътувания, извършени по море, балканските страни, опознати чрез обиколките му по суша, но доста бегло. Той не е публикуван досега. Срв. т. II от публикуваните „Немски и австрийски пътеписи за Балканите XVII – XVIII в.“ (С., 1986), съставител М. П. Йонов.

⁶ Молитви, проповеди, т.нар. „турска“ камбана, призоваваща населението при голяма външна опасност за империята и териториите, сведения за покръствания на турски деца в Саксония, събиране на парични помощи за откупуване на заловени християни, възхвали за големи военни победи с участие на владетелите и пр. Някои примери: Allgemeines Gebeth, so

auff ... Anordnung des ... Churfürsten zu Sachsen in allen Beth-Stunden und Predigten ... wider die große Gefahr ... des Türckens abzulesen. Dresden, den 12. Juni, Ao. 1663; Danksagung, welche, nachdem die Türcken Wien ... bestürmet hatten und durch die christlichen waffen ... waren abgetrieben werden auff... Johann Georgen III... Anordnung... soll abgelesen werden. Dresden, 1683; Schmidt, N. Kurtze und wahre Beschreibung der Fünff-jährigen harten Gefängnis, welche Nicolaus Schmidt, Bürger und Kirschner in Dresden unter den Türcken ... außgestanden. Leipzig, 1684 (Staatsbibliothek Berlin); Türkentaufen in: Vogtland, Schneeberg, Leipzig, Eisenach etc. (1683) – Срв. Spiess, O. Schicksale türkischer Kriegsgefangener in Deutschland. – In: Festschr. W. Caskel, 1968, 326ff.

⁷ Регионалната историография засяга този въпрос повече в популярна форма, напр. темата за „турската“ мода в Саксония през XVIII в. Срв. Reichel, F. Die Türkenmode in der sächsischen Kunst. Eine kulturgeschichtliche Skizze. – In: Beiträge und Berichte der Staatl. Kunstsammlungen Dresden 1972-75, 143-152; Unger, W. Wie kommt der Türke in die erzgebirgische Volkskunst. – In: Unsere Heimat-Marienberg, Jg. 6, 1978, 116-118.

⁸ По-важни изследвания: Murko, M. Die Bedeutung der Reformation und der Gegenreformation für das geistige Leben der Südslawen. Heidelberg, 1927; Valjavec, F. Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa. Bd. 2. München, 1956; Benze, E. Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxen Kirche. Marburg, 1949; Die Ostkirche im Lichte der protestantischen Geschichtsschreibung von der Reformation bis zur Gegenwart. München, 1952; Evangelium und orthodoxes Christentum in Begegnung und Auseinandersetzung. München, 1952; Николов, Й. Немските реформатори, балканските провинции на Османската империя и мисията на Димитър Мизиеца в Германия. – В: Сб. Българско-германски отношения и връзки. Т. 2. С., 1979, 9-44; Немската Реформация и някои църковни дейци от българските земи през XVI в. – Пак там, т. 1, 11-34.

⁹ Лутер отхвърля обвинението за гръцката църква като еретическа в своя диспут през 1519 г. и я обявява за „по-добрата част от общата християнска църква“. Срв. Dörmann, H.-D. Das Verhältnis Luther und der Lutheraner zu den orthodoxen Kirchen. – In: Theologische Literaturzeitung, Nr. 5, Jg. 109, 1984, 321-334; Wagner, O. Luther, Osteuropa und die griechisch-orthodoxe Kirche. – In: Kyrios (Tübingen), IV, 1964, 85-90.

¹⁰ Николов, Й. Немските реформатори..., с. 21.

¹¹ Пак там, 28-43; Kostrenčić, I. Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslawen in den Jahren 1559 – 1565. Wien, 1874, S. 37, 42, 44-45, 53.

¹² Николов, Й. Немските реформатори, с. 28.

¹³ Пак там, 25-26.

¹⁴ Petri, H. Jakob Basilikos Heraklides, Fürst von Moldau. – In: Zeitschr. f. Kirchengesch., XLVI, NF. IX, 1927, H. 1, 105-144.

¹⁵ Николов, Й. Немските реформатори..., с. 39.

¹⁶ Benze, E. Wittenberg und Byzanz. Zur Auseinandersetzung der Reformation mit dem Griechentum und der östlich-orthodoxen Kirche. – In: Kyrios, V, 1939, 40, 105.

¹⁷ Benze, E. Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxen Kirche. Marburg, 1959, S. 187.

¹⁸ Повече за това: Николов, Й. Немската реформация..., 24-25.

¹⁹ Wagner, O. Luther-Osteuropa und die griechisch-orthodoxe Kirche. – In: Kyrios, IV, 1964, 67-90.

²⁰ Срв. Valjavec, F. Цит. съч. Т. 1-2, 1953 – 1955.

²¹ Срв. Benze, E. Hans von Ungnad und die Reformation unter den Südslawen. – In: ZKG, LVII, 1939, H. III/IV.

²² Известно ни е писмо от курфюрст Август до съсловията на Крайна, от което става известно, че във Витенберг са идвали пратеници на „Georgius“ (Юрий Далматин) и на Адам Бохорич с протестантски книги, преведени на „Sklavonischer oder windischer sprach“. Писмото е отпечатано в: Jahrbuch der Gesellschaft für die Gesch. des Protestantismus im ehemaligen und neuen Österreich, Jg. 47, 1926, s. 162. Според него курфюрстът дарява за печатницата в Урах 200 гулдена. Датата на писмото е януари 1562 г. Братът на курфюрста херцог Йохан

Фридрих, получава от Унгнад един катехизис на хърватски език. Срв. В е н з, Е. Wittenberg und Byzanz, 204-208. Известно ни е също, че Библията на Далматин е била донесена в Линц от търговци, живеещи в Лайпциг (Х. Лебцелтер, Г. Дитмайер) и в Хемниц (Г. Щрауб). Срв. за това В р з о в í, N. Die Reformation unter den Südslawen. Diss., Marburg, 1947, S. 31.

²³ S t ò k l, G. Der südslawische Bibeldruck im 16.Jh. und die Südostgrenze des Reiches. Diss. T. 3, Graz, 1938, 8-9.

²⁴ Цит. по М у р к о, М. Цит. съч., с. 10.

²⁵ По-подробно при М а т l, J. Reformation und Gegenreformation als Kulturfaktoren bei den Slawen. – In: Festschrift K. Eder, 1959, 101-119.

²⁶ F r i e d e n s b u r g, W. (Hg.) Urkundenbuch der Universität Wittenberg. Bd. 1. Magdeburg, 1926; К r a m m, H. Wittenberg und das Ausländertum im Lichte älterer Hochschulschriften. – In: Sammlung bibliothekswiss. Arbeiten, H. 50, Leipzig, 1941.

²⁷ М а r k o w, W. Bemerkungen zur südslawischen Aufklärung. – In: Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten. Gesammelte Aufsätze Ed. Winter zum 70. Geburtstag, Berlin, 1956, 362-364. По-голямата част от студентите идват преди 1618 г. от австрийските земи, особено от Словения. Между 1634 и 1750 г. липсват славянски имена от Югоизточна Европа в списъците за иматрикулация в Лайпцигския университет.

²⁸ Герганос издава през 1622 г. във Витенберг гръцкия превод на Новия завет с намерението да ускори сближението между двете църкви. Срв. R u n c i m a n, S. The Big Churches in Prison. A Study about the Patriarchy in Constantinople on the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War for Independence. Cambridge, 1968, p. 249.

²⁹ Срв. Hochschulschriften der Universitätsbibliothek Jena. Bd. II. T. 2, S. 62.

³⁰ Срв. Zur neueren Pietismusforschung. Darmstadt, 1977; Pietismus und Neuzeit. Jahrbuch zur Geschichte neueren Protestantismus. – In: Jahrbücher zur Gesch. des Pietismus 1, 1974; W i n t e r, E. Halle als Ausgangspunkt der deutschen Rußlandskunde im 18.Jh. Berlin 1953; K a m m e l, R. August Hermann Franckes Auslandsarbeit in Südosteuropa. – In: Auslandsdeutschtum und evangelische Kirche, 1939, 121-203.

³¹ Срв. H i n r i c h s, C. Preußentum und Pietismus. Der Pietismus in Brandenburg-Preußen als religiös-soziale Reformbewegung. Göttingen, 1971, 59; М е у е r, G. Der Hallenser Pietismus A. H. Franckes in seinem Verhältnis zum brandenburgisch - preußischen Staat. – In: Jahrbücher der schlesischen Friedrich-Wilhelm-Universität zu Breslau 10, 1965, 59-70.

³² Срв. S c h e e l, H. Preußens Diplomatie in der Türkei 1721 – 1774. Berlin, 1931, S. 5ff.

³³ Reg. C. 172. Bericht aus Paris vom 30.11.1683; Bericht aus Frankfurt a.M. vom 14.01. und 09.08. 1698. Лудолф публикува също така част от кореспонденцията си с папа Пий V по повод на войната от 1683 – 1699 г. в „De bello Turcico conficiendo. Acc. epistolae quaedam Pii V. Papae. Francoforti, 1686 (Alte Universitätsbibl. Leipzig).

³⁴ W i n t e r, E. Die Pflege der west- und südslawischen Sprachen in Halle im 18.Jh. Beiträge zur Geschichte des bürgerlichen Nationalwerdens der west- und südslawischen Völker. Berlin, 1954, S. 203.

³⁵ По-подробно при Й о н о в, М. Културни връзки между немски протестанти и дейци от южнобалканските земи през края на XVII и първите десетилетия на XVIII в. – Год. СУ Истор. фак., 8., 1964, с. 256 сл.

³⁶ Slavica-Auswahl-Katalog der UB Jena, Bd. 2, T. 2, 60-62, 122. Съдържанието им обаче не можеше да бъде разгледано тук по-подробно поради трудностите при получаването им в съответните архиви.

³⁷ Тя е предшествувана от не така известния труд на саксонския пиетист, историк и представител на немската мистика от края на XVII в. Готфрид Арнолд. Срв. М ü h l p f o r d, G. Gottfried Arnold als Apologet der byzantinischen Bogomilen – In: Ost und West der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Berlin, 1966, 164-179.

³⁸ Loc. 9581. Grauen Marien, Gräfin von Hohenlohe... wie das von ihrerrichtete Legatun und Gestifte vor die Evangelischen Gefangene in der Türckey bel., 1674 – 1730. Повечето от пленените били унгарци.

³⁹ Тук използваме термините, въведени в научен оборот от повечето немски автори. По

въпроса срв. основно K i s s l i n g, H.-J. Türkenfurcht und Türkenhoffnung im 15./16.Jh.: zur Geschichte eines Komplexes. – In: Südostforschungen, Bd. 23, 1964, 1-18.

⁴⁰ B „Oration, Anrede und vormannunge zu denen ... Herren Ferdinandem zu Ungarn etc., auch allen Churfürsten und Fürsten ... wider den Türcken geschrieben“, о.О., 1531, цит. по: S c h r e i b e r, G. Цит. съч., с. 44.

⁴¹ Alte Universitätsbibliothek zu Leipzig, Hist. Sax. B 152, 44, о.О., 4 Bl.

⁴² E h r e n f r i e d, H. Türke und Osmanenreich in der Vorstellung der Zeitgenossen Luthers. Diss., Freiburg i.Br., 1961, 106; S c h u l z e, W. Цит. съч., с. 59.

⁴³ Цит. по: S i e b e r - L e h m a n n, C. Teutsche Nation“ und Eidgenossenschaft Der Zusammenhang zwischen Türken-und Burgunderkriegen. – In: Histor. Zeitschrift (München), Bd. 253, H. 3, 1991, 577.

⁴⁴ G ö l l n e r, C. Цит. съч. Bd. 1, 102, Nr. 172.

⁴⁵ Съдържа се в цит. съчинение на M e r g e n t h a l, H. von. Leipzig, 1586.

⁴⁶ V o n H i r s c h f e l d, B. Des Ritters Berenhard von Hirschfeld im Jahre 1517 unternommene und von ihm selbst beschriebene Wallfahrt zum heiligen Grabe. – In: Mitteilungen der Dt. Gesellschaft zur Erforschung vaterländischer Sprache und Altertümer, Bd. I, H. 1, Leipzig, 1856.

⁴⁷ Пак там, описанието е от Йохан Райнхард.

⁴⁸ Срв. бел. № 5.

⁴⁹ Цитираните заглавия са извлечени от посочения каталог на университетската библиотека в Йенр. 61-62.

⁵⁰ S p r i e s, O. Цит. съч., с. 325.

⁵¹ P a t r i a s, H. Цит. съч., с. 172.

⁵² Срв. R e i c h e l, F. Цит. съч.

.Постъпила 25 юни 1993 г.